

PASTATAI LIETUVOS AKMENS AMŽIAUS GYVENVIEČIŲ DUOMENIMIS

AUGUSTINA GRINKEVIČIŪTĖ

IVADAS

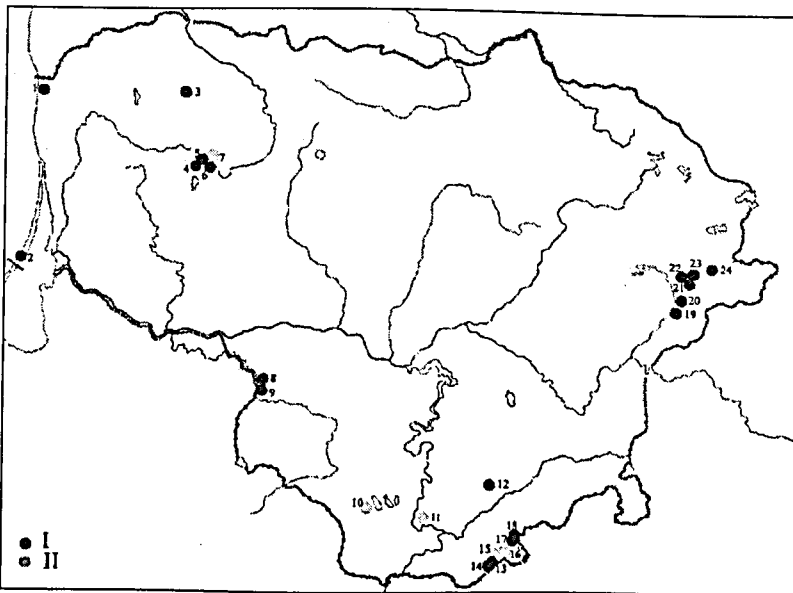
Pastatai – svarbus proistorės ir istorijos šaltinis, padedantis suprasti ne tik statybos raidą, bet ir žmonių ūkinę veiklą, gyvenimo būdą. Jų analizė teikia galimybių plačiau ir įvairiapusiškiau išanalizuoti gyvenviečių struktūrą bei pobūdį. Tačiau, matyt, dėl fragmentiškos medžiagos pastatai nesusilaukė didesnio tyrėjų dėmesio. Radimviečių su ankstyvosios statybos pėdsakais Lietuvos akmens amžiaus gyvenvietėse nėra daug (1 pav.; 1 lent.). Tai iš dalies lėmė ne tiek tyrinėjimų stoka, kiek ankstesnių tyrinėjimų

metodika bei dirvožemio savybės, neabejotinai turėjusios įtakos medinių konstrukcijų išlikimui. Yra žinoma, kad mediniai archeologiniai radiniai blogiau išlieka lengvame dirvožemyje nei sunkiame. Smėlinėse gyvenvietėse, įkurtose aukštesniuose smėlėtuose vandens telkinių krantuose, kultūriniai sluoksniai aptinkami iškart po plonu viršutiniu dirvožemio sluoksniu. Be to, jį stipriai veikia eoliniai procesai, rūgštinė terpė, vertikalūs mineralų išplovimas bei kiti gamtiniai veiksniai. Visa tai lėmė, jog medis ar kitos organinės medžiagos smėlinėse gyvenvietėse neišlieka. Jų kultūrinuose sluoksniuose paprastai aptinkama tik akmeninių radinių, keramikos, kartais perdegusių kaulų. Galbūt tai ir buvo viena pagrindinių priežasčių, jog apie vėlyvojo paleolito ar mezolito gyvenvietėse stovėjusius būstus galima spręsti tik pagal titnago radinių koncentracijas.

Visai kitokia situacija pastebima durpyninėse gyvenvietėse. Jose, skirtingai nei smėlinėse, kultūrinis sluoksnis randamas po durpių sluoksniu. Būtent ši aplinkybė sudarė sąlygas organinei medžiagai išlikti. Todėl šiose gyvenvietėse geriau išlieka medinės konstrukcijos.

Be to, įvairios gamtinės bei geologinės priežastys gali lemti radinių koncentracijų ar dėmių, primenančių pastatų aslas, susidarymą (Juodagalvis, Marcinkevičiūtė, 2004, p. 83).

Dar viena sąlyga, lėmusi pastatų išlikimą iki mūsų dienų, turėjo būti statinių konstrukcija. Lengvos konstrukcijos būstai paprastai kultūriniame sluoksnyje nepalieka jokių ryškesnių pėdsakų, iš aplinkinės teritorijos jie gali išsiskirti tik didesniu radinių tankumu.

1 pav. Pastatų radimvietės. I. Pastatų pėdsakai, II. Pavienės stulpavietės ar stulpaviečių, nesudarančių aiškios sistemos, grupės: 1 – Šventoji, 2 – Nida, 3 – Šarnelė, 4 – Biržulis, 5 – Kulnikas, 6 – Daktariškė, 7 – Širmės kalnas, 8 – Kubilėliai, 9 – Gluobiai 1, 10 – Gedupis, 11 – Netiesos 1, 12 – Varėnė 2, 13 – Katra 1, 14 – Katra 2, 15 – Margiai 1, 16 – Šakės, 17 – Paramėlis 2, 18 – Paramėlis 3C, 19 – Sudota, 20 – Šaltaliūnė, 21 – Žemaitiškė, 22 – Pakretuonė, 23 – Kretuonas, 24 – Rėkučiai 1.

1 lentelė. Pastatų (ir stulpaviečių), židinių bei ūkinių duobių santykis gyvenvietėse.

Gyvenvietė	tirtas plotas	pastatai		duobės		židiniai	stulpavietės
		antžeminiai	įgilinti	ūkinės	paskirtis neaiški		
Biržulis	348	1 (?)		1		9	
Daktariškė 1	524	> 1				6	>20
Dubičiai 2	330	1 (?)		1	2	5	2
Gedupis						1	3
Gluobiai 1	84	1				2	11
Katra 2			3	4	11	21	5
Kretuonas 1		+				20	+
Kubilėliai	938		3		19	25	12
Kulnikas	108		1	1		3	
Margiai 1	1064					13	5
Netiesos 1	1315				11	25	3
Nida	4640	11	1			77	300
Pakretuonė 1	412		1			10	10
Pakretuonė 3	116	1	1	1	4	5	9
Pakretuonė 4			1	1	4	1	
Pasieniai 1	320			2	16	4	2
Rėkučiai 1	144		1		7		
Šakės	636					27	7
Šaltaliūnė	342	1		1	3	8	21
Šarnelė	568	2				1	400
Širmės kalnas 1	544	?			22	17	98
Sudota 2	944		2 (?)		26	4	4
Šventoji 6	2276	>1					66
Šventoji 23	1500	3				5	
Šventoji 28	40	1 (?)			>1	7	+
Varėnė 2	184		3	1	1	2	
Žeimenis 1	300		1		3	5	
Žemaitiškė 2		+			1		~500
Žemaitiškė 3		2				1	18

Analizuojant pastatus, taip pat aktualios problemos, susijusios su tyrimų metodika, medžiagos analize ir interpretacija. Pasitaiko atveju, kai tie patys objektai interpretuojami skirtingai (Šventosios 6-oji gyvenvietė), tyrėjų išvados vertinamos kritiškai. Ypač tai aktualu kalbant apie atskirų objektų (šiuo atveju pastatų) datavimą. Daugelis objektų datuoti tipologiniu ar stratigrafiniu metodu. Nere-tai gyvenviečių kultūriniai sluoksniai apardyti, persimai-šę, todėl taikant stratigrafinį metodą datuoti ne visada jas įmanoma. Dažnai išskiriami skirtingo apgyvendinimo lai-kotarpiai. Esant tokiai situacijai, ne visada įmanoma da-tuoti atskirus objektus. Pavyzdžiui, Kubilėlių gyvenvietė pagal inventorių (virvelinę keramiką ir 3 širdinius antga-lius) buvo datuota vėlyvuoju neolitu (Juodagalvis, 1992,

p. 53), tačiau 13-to židinio C^{14} data (T-10919) 7550 ± 60 cal. bc 6450 (6245) rodo, kad gyvenvietėje galėjo būti gy-venama jau vėlyvajame mezolite ar ankstyvajame neolite (Juodagalvis, žodinė informacija). Be to, dalis titnago in-ventoriaus būdinga mezolito laikotarpiui. Visgi pastatų datavimas, tyrėjo manymu, išlieka toks pat; židinio su pa-statais susieti negalima. Nors Šiaurės Europos teritorijoje pastatai su koridoriais daugiau būdingi mezolito laikotar-piui, retais atvejais jie sutinkami ir neolitu datuojamose gyvenvietėse (Панкрусев, 1978, c. 38–47).

Taigi, kaip matome, nagrinėjant aptariamą medžiagą neišvengiamai susiduriama su teoriniais klausimais, šiuo atveju lyginamuoju metodu. Analizuojant medžiagą chro-nologiniame ir regioniniame kontekste svarbios informa-

cijos gali suteikti analogijos, o norint suprasti pastatų konstrukcijos principus – ir etnografinės paralelės. Tokiu būdu galima kalbėti apie chronologinį bei regioninį vieno ar kito tipo objektų paplitimą, konstrukcijos ypatumus bei juos lėmusias priežastis. Nors nereikia pamiršti, kad, nepaisant panašumų, beveik visada egzistuoja ir skirtumai.

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Nagrinėjama tematika tiesiogiai susijusi su Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių tyrimų raida, taip pat, kaip buvo minėta, tyrinėjimų metodika. Pastaroji priežastis galbūt lėmė tai, kad apie akmens amžiaus pastatus ilgai nieko konkretaus nebuvo žinoma. Apie ankstyvuosius pastatus galima kalbėti tik nuo 1943 m., kai buvo pradėta tyrinėti Samantonių gyvenvietė (Jablonskytė-Rimantienė, 1960, p. 57–58). Tačiau po to gana ilgą laiką nebuvo jokios informacijos apie pastatų ar kitų statinių pėdsakus. Daugiau medžiagos atsirado tik pradėjus sistemingai tyrinėti atskirus regionus.

6–7 dešimtmetyje pradėtas tyrinėti *Pietų Lietuvos regionas* – Dubičių 2-a, Netiesų 1-a gyvenvietės (Rimantienė, 1999, p. 79–107, Jablonskytė-Rimantienė, 1963š), 8-ojo dešimtmečio pradžioje tyrimai vykdėti Margių 1-oje gyvenvietėje (Rimantienė, 1999, p. 109–170); čia rastos tik kelios stulpavietės ir židiniai. Aiškių pastatų pėdsakų buvo aptikta Šakių gyvenvietėje (Rimantienė, 1992a, p. 16–34), bet ten išlikusių stulpaviečių ir židinių išsidėstymo aiškesnės sistemos atsekti nepavyko. Židinių rasta ir kitoje Pietų Lietuvos gyvenvietėse, tačiau apie pastatus informacijos suteikia tik Katros 1-os ir 2-os gyvenviečių tyrinėjimai (Brazaitis, Girininkas, 2000š; Girininkas, 2000a, p. 12–14). Dar trys pusiau žeminės rastos Paramėlio 2-oje gyvenvietėje (Šatavičius, ruošama spaudai), vienas pastatas su įgilinta asla – Paramėlio 3C gyvenvietėje (Ostrauskas, ruošama spaudai).

10-ajame dešimtmetyje plačiau tyrinėti pradėtas *Varėnės upės ir Glūko ežero regionas*. Tačiau, kaip būdinga ir visoms Pietų Lietuvos gyvenvietėms, čia kol kas nepavyko rasti kokių nors medinių konstrukcijų pėdsakų. Dėmesio vertos tik Varėnės 2-oje gyvenvietėje aptiktos trys pusiau žeminės (Ostrauskas, 1997š, p. 5–7; 1998š, p. 3–4).

Pajūrio gyvenviečių tyrimai atliekami nuo 7-ojo dešimtmečio. Šventosios gyvenvietėse rasti įvairaus pobūdžio statiniai, kurių ypatumai aptarti joms skirtose monografijose (Rimantienė, 1979, 1980). Šventosios medžiagą gausiai papildė kitos pajūrio – Nidos – gyvenvietės radiniai (Rimantienė, 1989).

Žemaičių aukštumos ir Biržulio baseino archeologinių paminklų paieškos prasidėjo 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo pradžioje. Per maždaug dešimt metų

trukusius sistemingus šio regiono tyrinėjimus mokslininkai susipažino su nemažai gyvenviečių. Nors daugelyje jų buvo rasta židinių, tačiau apie pastatus informacijos daugiau suteikė tik Daktariškės (Butrimas, 1982, p. 5), Biržulio (Butrimas, 1984š, p. 5), Kulniko (Butrimas, 1986š, p. 4–8, 10) gyvenviečių tyrimai. Stulpaviečių pėdsakų taip pat buvo rasta Širmės kalno 1-oje gyvenvietėje (Butrimas, 1998, p. 121). Atskirai galima paminėti Šarnelės gyvenvietę, kurioje rasti ilgųjų pastatų pėdsakai pateikė daugiau žinių apie neolito laikotarpio statinius (Butrimas, 1996, p. 174–191).

Ilgą laiką nieko nebuvo žinoma apie *Užnemunės* paminklus. Mokslininkų darbai šiame regione pradėti 9-ojo dešimtmečio viduryje ir siejami su archeologu V. Juodagalvio vardu. Kubilėliuose rasti trys pastatai, tarp kurių – analogijų Lietuvoje neturintis būstas su koridoriumi (Juodagalvis, 1992, p. 34–56). Aktualūs ir Gedupio, Gluobių 1-os, Dusios gyvenviečių tyrinėjimai (Juodagalvis, 1988š, p. 2; 1994, p. 34–45).

Tyrimai *Kretuono ežero regione* prasidėjo 8-ajame dešimtmetyje. Sistemingi šio regiono tyrimai suteikė nemažai informacijos apie akmens amžiaus pastatus. Kretuone, nors ir rasta daug stulpaviečių, negalima atsekti kažkokios aiškesnės statinių sistemos (Гирининкас, 1990). Daugiau informacijos apie statinius suteikė Žemaitiškės 2-os (ten pat; Girininkas, Brazaitis, 2001, p. 8–10; 2002, p. 12–16), Žemaitiškės 3-ios (Girininkas, 1986, p. 7–9) tyrinėjimai.

Pastatų pėdsakų rasta Pakretuonės 1-oje (Girininkas, 2002, p. 187–196), 3-ioje (Girininkas, 1988, p. 7, 9; 1992š, p. 3–4), 4-oje (Girininkas, 1993š, 1994š), Žeimenio 1-oje (Girininkas, 1997, p. 16–36) gyvenvietėse. Šią medžiagą papildė ir kiti Rytų Lietuvos paminklai: Šaltaliūnės (Ostrauskas, Girininkas, 1993š, p. 4; Ostrauskas, 1994š, p. 4), Sudotos 2-os (Šatavičius, 1997š, p. 8; 1999š, p. 6) gyvenvietės. Apie ankstyviausią šio regiono laikotarpį informacijos suteikia Rėkučių 1-os gyvenvietės medžiaga (Šatavičius, 1996š, p. 1–2).

GYVENVIEČIŲ MODELIAI

Gyvenvietės struktūrai įtakos turėjo trys pagrindiniai veiksniai: aplinkos (topografija, klimatas, gamtiniai išteklių), ekonominis (renkami gamtiniai išteklių ir jų įsisavinimo metodas), socialinis (demografinės ir socialinės sąlygos) (Bjerck, 1990, p. 29). Todėl, kalbant apie gyvenvietes, negali būti vieno jų atsiradimą lemiančio veiksnio – gyvenvietes reikia nagrinėti kaip sudėtingą sistemą. Taigi norint tiksliau nustatyti jų tipą bei modelį, turi būti pasirinktas kiek įmanoma labiau unifikuotas metodas. Vienodo metodo taikymas leistų pastebėti regioninius, chronologinius gyvenviečių skirtumus bei panašumus. Išskiriant

gyvenviečių tipus, svarbūs tampa keletas požymių, atspindinčių ne tik pačios gyvenvietės, bet ir visos srities struktūrą. Tai – gyvenvietės topografija, struktūra (pastatų išdėstymas, santykis su kitais objektais), apgyvendinimo trukmė ir mastas, atsispindintis pastatų skaičiume bei radinių tankume, ekonominis (ūkinės veiklos) pobūdis, taip pat santykis su kitomis gyvenvietėmis (sezoninė ar bazinė).

Kadangi gyvenvietės tiesiogiai priklausė nuo žmonių ūkinės veiklos pobūdžio, sezoniskumo, galima kalbėti apie kelis lūžius, kai, pakitus prasimaitinimo pobūdžiui, keičiasi ir gyvenviečių modeliai bei struktūra.

Apie ankstyvasias medžiotojų gyvenamąsias ar ūkinės veiklos vietas dažnai tegalime spręsti tik iš atskirų radinių koncentracijų bei pavienių radinių. Kadangi paleolite ir pirmojoje mezolito pusėje buvo apsistojama aukštesnėse kalvose, daugelio tokių stovyklaviečių radiniai randami ne pirminėse vietose.

Paminėtina, kad iki šiol labiausiai tyrinėti smėlingi landšaftai, turima mažai duomenų apie moreninius kalvynus, dugninės morenos ruožus. Remiantis turima archeologine medžiaga, pagal radinius ir jų koncentracijų tarpusavio santykį bei topografiją išskiriamos skirtingo pobūdžio stovyklavietės. Vėlyvojo paleolito gyvenvietės gali būti suskirstomos į keturias pagrindines grupes (Fischer, 1993, p. 56). Šis modelis gali būti taikomas ir mezolito stovyklavietėms.

Pirmai grupei priskiriamos gyvenvietės, kuriose randamas nedidelis titnago dirbinių skaičius. Gyvenvietėse neatsispindi ryškesnė ūkinė veikla. Galima kalbėti tik apie titnago apdirbimą ir trumpą vietovės naudojimą. Čia galima paminėti Ežeryno stovyklavietes (Rimantienė, 1969š, p. 2–22). Visose aikštelėse rasta palyginti nedaug dirbinių (2 lent.). Tuo tarpu stovyklavietėse gausu titnago žaliavos ir skaldos.

Visos Ežerynų stovyklavietės (įskaitant ir ankstyvojo neolito gyvenvietę 23) susijusios su titnago gavyba ir apdirbimu. Aikštelių dydžiai svyruoja nuo 7x4, 9x5–6 iki 34x11 m. Jose nėra kultūrinio sluoksnio, aikštelių kontūrai daugeliu atvejų neryškūs (atsekami tik pagal dirbinių ir skaldos paplitimą), už jų ribų randama išmėtyto titnago (ten pat, p. 23). Visa tai rodo, kad stovyklos buvo trumpalaikės ir susijusios su tam tikra ūkine veikla – titnago kasiimu bei žaliavos paruošimu.

Antrajai grupei priskiriamos aukštose kalvose įkurtos medžiotojų gyvenvietės, kurių inventoriuje dominuoja medžioklės įrankiai – antgaliai sudaro apie pusę titnaginio inventoriaus. Tuo tarpu ūkinės veiklos pėdsakų – titnago skaldos, skaldytinių, gremžtukų bei rėžtukų – nedaug. Lietuvoje apie tokias vietas kalbėti sunkiau. Nors ir nemažai to meto stovyklų randama aukštose kalvose, bet paprastai antgaliai inventoriuje nesudaro didžiosios dalies. Tokios stovyklos, manoma, priklausė nuo šiaurės elnių migracijos. Gyvenvietės buvo kuriamos strategiškai patogiose,

2 lentelė. Radinių pasiskirstymas paleolitinėse ir mezolitinėse stovyklavietėse.

Paleolitas					
	Puvočiai	Vilnius 1A	Vilnius 1D	Eiguliai	Ežerynai
antgaliai	122	7	1	44	33
gremžtukai	71	51	2	71	40
rėžtukai	57	33	2	62	74
retušuotos skeltės	61	6	3	144	22
retušuotos nuoskalos	56	5	6	31	31
skaldytiniai	+	+		+	741
skeltės					5393
nuoskalos					
Mezolitas					
	Netiesos 1	Pasieniai 1	Maksimonyš 4	Žemieji Kaniūkai	Merkinė 3a
antgaliai	146	26	19	10	27
gremžtukai	531	36	13	13	75
rėžtukai	132	32	8	6	50
retušuotos skeltės	451	9	26	+	227
retušuotos nuoskalos	862	54	46	+	236
skaldytiniai	2292	27	15	+	+
skeltės	5718	656	220		
nuoskalos	33006	2044	818		

aukštesnėse landšafto vietose. Joms pasirenkamos aukštos smėlio kalvos šalia tranzitinių vandens telkinių, kuriuos sezoninių migracijų metu kirsdavo šiaurės elnių bandos (Holm, 1996, p. 55; Petersen, Johansen, 1996, p. 79). Lietuvos paleolito stovyklaviečių ir elnių migracijos kelių santykių nagrinėjo A. Girininkas ir L. Daugnora. Jų manymu, Lietuvos teritorijoje šiaurės elnių migracija vyko šiaurės – šiaurės rytų ir priešinga (pietų – pietvakarių) kryptimi. Patogiausia vieta kirsti Nemuną buvo jo vidurupys. Būtent ties šia me ruože esančiomis rėvomis ir brastomis, abiejuose krantuose, yra nemažai vėlyvuojų paleolitu, datuojamų stovyklaviečių. Tokioms stovykloms būdinga tai, kad jose išsiskiria daug aikštelių su titnago koncentracija, dažnai akmenimis, degėsiais, židiniai (Maksimovs, Merkinė); buvo pakartotinai grįžtama į tas pačias stovyklas (Girininkas, Daugnora, ruošiami spaudai).

Trečiąją grupę sudaro gyvenvietės, kurių inventoriuje taip pat dominuoja medžioklės įrankiai. Tačiau greta jų randamas ir nemažas kiekis namų veiklos dirbinių – gremžtukų, rėžtukų. Pagal skaldos liekanas matyti, kad jie pagaminti vietoje. Tokios gyvenvietės išsidėsčiusios gana aukštosiose vietose. Pagal lokalizaciją bei inventoriaus pobūdį matyti, kad jose buvo specializuojamasi medžioklėje. Tačiau greta jos, kaip rodo skaldos liekanos bei namų ūkio dirbiniai, vyko ir kitokia veikla.

Gyvenvietėse randami dirbiniai dažniausiai koncentruojasi nedideliuose plotuose. Panašios galėjo būti Puvočių, Skarulių stovyklavietės. Pavyzdžiui, Puvočiuose bendras antgalių skaičius – 122 vnt. Nemažai gremžtukų ir rėžtukų, atitinkamai jų – 71 ir 57 (2 lent.). Kitose paleolito bei mezolito stovyklavietėse antgalių – mažiau, bet bendras jų skaičius palyginti nemažas. Pagal titnago inventorių galima spręsti, jog šiose stovyklavietėse vyko įvairi veikla.

Ketvirtosios grupės gyvenvietės išsidėsčiusios prie ežerų ar upių. Jose randama palyginti mažai strėlių antgalių. Šios gyvenvietės maždaug vienodo dydžio, padalytos į atskiras aikšteles, kuriose koncentruojasi titnago dirbiniai bei titnago apdirbimo liekanos. Dominuoja namų apyvokos dirbinių kompleksas – didelis kiekis titnago skaldos, gremžtukų, rėžtukų. Šiai grupei galbūt galima priskirti Vilniaus ir Lampėdžių stovyklavietes.

Pagal naudojimo intensyvumą galima išskirti 3 pagrindinius medžiotojų-rinkėjų gyvenviečių modelius (Bjerck, 1990, p. 2): 1) Bazinė stovykla. Ji išskiriama pagal dirbinių įvairumą, gana didelį ūkinę veiklą liudijančios skaldos ir kitų gamybinių atliekų, židinių skaičių. Ji funkcionuoja kaip regiono eksploatacijos centras bei atspindi visą lokalinę grupę. 2) Antrinė stovykla. Joje – daug gamybos atliekų, nedaug židinių, mažai dirbinių, jų įvairovė nedidelė. Tokios stovyklos atspindi šeimos ar atskiros grupės naudojamą sritį. 3) Vadinamosios veiklos sritys.

Jose labai nedaug gamybos atliekų, labai mažai židinių bei dirbinių. Tokios stovyklos – daugiau ar mažiau atsitiktinės, susijusios su tam tikra veikla. Jos buvo naudojamos tam tikros lyties ar amžiaus žmonių grupių, užsiimančių kokia nors specializuota veikla.

Nors mezolite, pasikeitus medžiojamai faunai, medžioklės strategija bei gyvenamųjų vietų topografija pakito, bet stovyklaviečių sezoniskumas išlieka toks pat. Visgi mezolite, žvejybai tapus vienu pagrindinių verslų, jau galima kalbėti apie gyvenviečių struktūros pasikeitimus. Pagal ekonominį pobūdį galima išskirti dvejopo tipo gyvenvietes. Vasarą žmonės kuriasi netoli vandens, gyvena lengvuose skirtingos konstrukcijos pastatuose, pagrindinis užsiėmimas – žvejyba. Žiemą pasirenkamos aukštesnės ir sausesnės vietos, gyvenama pusiau žeminėse, pagrindinis užsiėmimas – medžioklė miške (Зализняк, 1991, c. 122).

Galima palyginti dvi skirtingas gyvenvietes. Netiesų 1-oje gyvenvietėje, įsikūrusioje ant 1-os viršsalpinės terasos, rastos 9 stulpavietės ir 25 židiniai, kurie buvo išsidėstę grupelėmis (Jablonskytė-Rimantienė, 1963š, p. 4–53). Manoma, kad tai – lengvų stulpinės konstrukcijos pastatų liekanos. Be to, 17-ame židinyje rasta apdegusių žuvų ir paukščių kaulų liekanų (ten pat, p. 28). Tuo tarpu Varėnės 2-oji gyvenvietė skiriasi tiek topografija, tiek pastatų struktūra. Ji buvo įsikūrusi ant viršutinės terasos. Gyvenvietėje rasti trys pusiau žeminės tipo pastatai. Pastatuose ir likusioje gyvenvietės teritorijoje rasta nemažai trapecijų, lancetų, mikrolitų, ašmenėlių (Ostrauskas, 1997š, p. 5–8; 1998š, p. 3–4). Taigi šios dvi gyvenvietės atspindi du skirtingus modelius.

Panašios struktūros gyvenvietės išlieka ir neolite. Šiuo laikotarpiu ypač pamėgti ežerai, pradeda išsiskirti atskiri mikroregionai, kuriuose pastebima didesnė gyvenviečių koncentracija. Tai – Pelesos–Dūbos–Katros (Katros ištaukų, Margių 1, Dubičių 1, 2, Versminio 1), Kretuono (Parkretuonės 1, Kretuono 1), Žeimenio (Žeimenio 1) ežerai. Bet šiuo laikotarpiu taip pat pastebimi ir kai kurie pokyčiai: jau galima kalbėti apie pirmąsias sėslias (ar iš dalies sėslias) gyvenvietes. Be to, pasikeičia geografinis gyvenviečių išsidėstymas. Neolito laikotarpio gyvenvietės randamos jau ir dabartiniame Lietuvos pajūryje, kur, matyt, buvo gyvenama ir ankstesniais laikotarpiais (mezolito gyvenvietės greičiausiai atsidūrusios po vandeniu). Tuo tarpu kituose regionuose gyvenvietės kūrėsi daugmaž tose pačiose – senosiose medžioklės ir žvejybos – vietose.

Atrodytų keista, kad pakitus ūkio formai ir toliau buvo apsisistojama smėlingose, gamybiniam ūkiui netinkamose vietose. Gali būti, jog buvo apgyvendintos ir kitos sritys. Pavyzdžiui, Latvijoje ir Estijoje pagal kapinynus ir atsitiktinius Virvelinės keramikos kultūros radinius išskirtos

gyvenvietės, kurios buvo mažiau susijusios su ežerų, upių ar jūros pakrantėmis. Jos apėmė teritorijas, tinkamas primityviam gamybiniam ūkiui (Lang, 1999, p. 366–367). Panašios gyvenvietės galėjo egzistuoti ir Lietuvoje.

Skirtingas medžiotojų, žvejų ir žemdirbių gyvenviečių ekologines sąlygas kiek plačiau nagrinėjo Dž. Brazaitis. Jo manymu, miškų medžiotojai savo stovyklas keisdavo keletą kartų per metus. Be medžioklės, ekonominiu požiūriu svarbus užsiėmimas buvo žvejyba. Todėl ir vasaros stovyklos pasirenkamos patogiose žvejybai vietose. Vasarą gyvenama lengvos konstrukcijos palapinės tipo, žiemą – pusiau žeminės tipo pastatuose. Tuo tarpu žvejai įrengdavo pastovias gyvenvietes žuvingų ežerų ar upių pakrantėse. Pagrindą sudarė žvejyba, nors buvo verčiamasi ir medžiokle. Nuo medžiotojų skiriasi tuo, kad žvejai naudoja jau mažesnę teritoriją. Pastatai – jau tvirtesnės konstrukcijos, juose gyvenama ištisu metus. Statomi stulpinės konstrukcijos pastatai. Dauguma medžiotojų ir žvejų gyvenviečių yra dar ir dabar žemdirbystei mažai naudojamose teritorijose (Brazaitis, 2003š, p. 21, 24–25). Todėl tikėtina, kad ir ankstesniais laikais žemdirbiai gyvenvietes kūrė žemdirbystei labiau palankiuose regionuose.

PASTATAI IR JŲ ANALIZĖ

Pastatų klasifikacija

Pastatų, kaip ir kitos archeologinės medžiagos, klasifikavimas tiesiogiai susijęs su jų tipų išskyrimu. Akmens amžiaus pastatai nebuvo itin homogeniški (3 lent.). Nors statybos tradicijos šiek tiek ir buvo nusistovėjusios, jų forma galėjo kisti priklausomai nuo statybinių medžiagų, reljefo ypatumų ir daugelio kitų faktorių.

Tenka pastebėti, kad negalima išskirti vieno ar kelių esminių pastatų klasifikavimo kriterijų. Sunku pasakyti, kurie jų yra svarbesni; juo labiau kad charakterizuojant pastatus skirtingais atvejais svarbūs tiek vieni, tiek kiti požymiai. Galima išskirti dvi dideles pastatų klasifikavimo kriterijų grupes. Tai – klasifikacija pagal konstrukciją bei statybos techniką ir klasifikacija pagal ekonominius, demografinius bei socialinius kriterijus. Kiekvieną šių grupių galima įvardyti kaip atsparos tašką detalesniam ir smulkesniam tipologizavimui.

Klasifikuojant pastatus galima išskirti kelis pagrindinius kriterijus. Pastatai gali būti skirstomi pagal:

- Sienu konstrukcija. Pagal šį kriterijų visus pastatus galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: stulpinės ir rėtinės konstrukcijos. Pastarasis konstrukcijos tipas Lietuvoje paplinta tik viduriniame geležies amžiuje. Tuo tarpu akmens amžiuje galima kalbėti tik apie stulpinės konstrukcijos pastatus. Galima sakyti, jog ši grupė apibūdina visus

Lietuvoje rastuosius akmens amžiaus pastatus. Tačiau ir šioje grupėje galima išskirti sudėtingesnės konstrukcijos, stacionarius ir lengvai surenčiamus karkasinius pastatus.

- Stulpinės konstrukcijos pastatai skiriasi esminiu požymiu – pastatų lygio santykiu su žeme. Čia svarbus tampa žemės paviršiaus ir pastato aslos santykis. Pagal šį kriterijų galima išskirti tris pagrindines grupes: *igilintus*, kurių asla įrengiama žemiau žemės paviršiaus, *antžeminius*, kurių pagrindas – ant žemės paviršiaus, bei *polinius*, kurių pagrindas – pakeltas aukščiau žemės paviršiaus. Dvi pirmas grupes galima suskirstyti į dar smulkesnius pogrupius, kurie bus aptarti vėliau.

- Dar vienas požymis, pagal kurį galima klasifikuoti pastatus, – stogo konstrukcija. Remiantis šiuo kriterijumi išskiriami du pagrindiniai tipai: pastatai *vienašlaičiu* ir *dvišlaičiu* ar *keturšlaičiu* stogu. Archeologinėje medžiagoje jie paprastai atsekami pagal atraminių stulpų – pėdžių – buvimą ar nebuvimą.

Be to, šioje grupėje, jei stogo konstrukciją laikysime vienu iš pastatų klasifikavimo požymių, reikėtų išskirti dar vieną pastatų tipą. Jo išskyrimo kriterijus turėtų būti stogo ir sienų santykis. Visų pirma čia reikėtų paminėti šalašo, čiumo ir kitus panašaus tipo būstus. Tokių būstų statybos technika skiriasi tuo, kad jų sienos ir stogas yra vientisos konstrukcijos – sienos pereina į stogą.

- Be pastato konstrukcijos, į ką labiausiai atkreipiamas dėmesys ir kas neabejotinai turėtų būti svarbus kriterijus klasifikuojant pastatus, tai plano forma. Remiantis šiuo kriterijumi galima išskirti kelias pastatų grupes: *apskrito* ar *ovalo*, *netaisyklingos* bei *keturkampio* ar *stačiakampio* formas.

Šios grupės buvo išskirtos remiantis pastatų statybos technika bei tam tikrais konstrukcijos požymiais. Be to, pastatus dar būtų galima suskirstyti pagal jų ekonominį pobūdį. Tokiu būdu jie gali būti suskirstyti į *sezoninius*, *laikinius* bei *nuolatinius*. Galima būtų išskirti ir daugiau pastatų klasifikavimo kriterijų. Tai grupavimas pagal dydį, židinių skaičių pastatuose ir t. t., tačiau plačiau apie juos bus užsiminta kiekvienu atskiru atveju.

Reikia paminėti, kad šie pastatų klasifikavimo būdai yra pateikti kaip galimi variantai. Tuo tarpu straipsnyje pastatai tipologizuojami pagal pagrindo (aslos) ir žemės paviršiaus santykį, t. y. suskirstomi į antžeminius, igilintus ir polinius, o šie tipai savo ruožtu skirstomi dar į smulkesnes grupes.

PASTATŲ TIPAI

Įgilinti pastatai

Lietuvos akmens amžiaus gyvenvietėse sutinkami dvejetainiai pastatai, kurių asla yra žemiau žemės lygio. Galima išskirti pusiau žemines ir pastatus su įgilintomis aslomis.

3 lentelė. Lietuvos akmens amžiaus gyvenvietėse rastųjų pastatų tipai, matmenys, forma.

Gyvenvietė	pastato Nr.	stulpinė konstrukcija	antžeminis	igilinta asla	pusiau žeminis	ilgis (m)	plotis (m)	gylis (m)	min. plotas (m ²)	maks. plotas (m ²)	ketur-kampio/ stačiakampio formos	apskrito/ovalo formos	netaisyklingos formos	orientacija	židiniai viduje	židiniai pastato išorėje	chronologija	kultūrinė priklausomybė	literatūra
Biržulis		-	+											ŠR-PV	-	+	vėlyvasis neolitas	Virvelinė keramikos kultūra	Butrimas A., 1984š, p. 5
Daktariškė 1		+	+			4,5	4		18 **		+				-	+	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra	Butrimas A., 1982, p. 5
Gluobiai 1		+		+		6,5	2,8-3	0,24-0,4	19,5	30		+		V-R	+	-	vėlyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Juodagalvis V., 1994, p. 39-40
Katra 1				+		5	5	0,4-0,5	16			+					ankstyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Girininkas A., 2000a, p. 12
Katra 1				+		5	5	0,4-0,5	16			+					ankstyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Girininkas A., 2000a, p. 12
Katra 1				+		5	5	0,4-0,5	16			+					ankstyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Girininkas A., 2000a, p. 12
Katra 2		-		+		3,1	2,2	0,4-0,6	7			+			-	-	5360±70 ankstyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Brazaitis Dž., Girininkas A, 2000š, p. 7, 19
Katra 2		+		+		3,8	3,4	0,2	13			+		Š-P	-	-	vėlyvasis mezolitas	Nemuno kultūra	Brazaitis Dž., Girininkas A., 2000š, p. 30-31
Katra 2 *		-		+		2	1,1	0,3				+		Š-P	-	-	ankstyvasis neolitas	Nemuno kultūra	Brazaitis Dž., Girininkas A., 2000š, p. 10, 12-13
Kretuonas 1		+	+			6	3		18		+				-	-	vėlyvasis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1994, p. 11
Kubilėliai 1	1	+		+		4	2,7	0,3-0,6	7	14			+	Š-P	+	+	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra	Juodagalvis V., 1992, p. 38
Kubilėliai 2	2	+		+		4,5	2,5	0,5	9	18 **			+	ŠR-PV	+	+	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra	Juodagalvis V., 1992, p. 38-39
Kubilėliai 3	3	+		+		4,6	3,5		14	28		+		V-R	+	+	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra	Juodagalvis V., 1992, p. 39
Kulnikas		-			+	3,6	2,1	0,6-0,7	8			+			+	+	vėlyvasis neolitas	Virvelinė keramikos kultūra	Butrimas A., 1986š, p. 4-8, 10
Nida 1	1	+	+			6	6		36		+			V-R	+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 15-16
Nida 2	2	+	+												+	+	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 16
Nida 3	3	+	+			8								ŠV-PR	+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 16
Nida 4	4														+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 18
Nida 5	5	+	+			12	6-8		96		+			V-R	-	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 18
Nida 6	6	-	+												+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 18, 20
Nida 7	7	+	+												+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 20
Nida 8	8	+	+												+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 21
Nida 9	9	+		+		14	4		56			+		ŠV-PR	+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 21, 25
Nida 10	10	+	+			7	4		28		+				+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 26
Nida 11	11	+	+										+		+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 26
Nida 12	12	+	+												+	-	vėlyvasis neolitas	Pamarių kultūra Narvos kultūra	Rimantienė R., 1989, p. 26

Gyvenvietė	pastato Nr.	stulpinė konstrukcija	antžeminis	įgilinta asla	pusiau žeminis	ilgis (m)	plotis (m)	gylis (m)	min. plotas (m ²)	maks. plotas (m ²)	keturkampio/ stačiakampio formos	apskrito/ovalo formos	netaisyklingos formos	orientacija	židiniai viduje	židiniai pastato išorėje	chronologija	kultūrinė priklausomybė	literatūra	
Pakretuonė 1 *		+													-	-	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 2002, p. 188	
Pakretuonė 3		-		+	4,5	3,7	0,9	17			+			ŠR-PV	+	+	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1988, p. 7, 9	
Pakretuonė 3		+	(?)		2,8	2,6	0,9				+					+	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1992š, p. 3-4	
Pakretuonė 4		-		+	7	4		28						Š-P	-	-	vėlyvasis mezolitas	Kundos kultūra	Girininkas A., 1994š, p. 1-2	
Pakretuonė 4				+	2,6	2	1,5							Š-P	+		vėlyvasis mezolitas	Kundos kultūra	Girininkas A., 1993š, p. 3	
Paramėlis 2 *				+	3	3	>0,5	9									3750±70 BP		Štavičius E., 2003 m. tyrimai, žodinė informacija	
Paramėlis 2 *				+	3	3		9									vėlyvasis neolitas		Štavičius E., 2003 m. tyrimai, žodinė informacija	
Paramėlis 2 *				+	2-3		1,5										vėlyvasis neolitas		Štavičius E., ruošiamas spaudai	
Paramėlis 3C				+							+						ankstyvasis mezolitas	Kundos kultūra	Ostrauskas T., ruošiamas spaudai.	
Rėkučiai 1		-		+	6	6	0,5			>18**	+			ŠR-PV	-	-	ankstyvasis mezolitas	Kundos kultūra	Štavičius E., 1996š, p. 1-2.	
Šaltaliūnė		+	+		6	4		24			+					-	+	ankstyvasis neolitas	Narvos kultūra	Ostrauskas T., Girininkas A., 1993š, p. 4; Ostrauskas T., 1994š, p. 4
Šarnelė	1	+	+		14	6		84			+					-	-	vėlyvasis neolitas	Virvelinė keramikos kultūra	Butrimas A., 1996, p. 176
Šarnelė	2	+	+		15	4		60			+				+	-	vėlyvasis neolitas	Virvelinė keramikos kultūra	Butrimas A., 1996, p. 175-176	
Sudota 2		-		+	3,2	2,5-2,7	0,4-0,45	8			+					-	-	7000-6600 m.pr.m.e	Narvos kultūra	Štavičius E., 1997š, p. 8
Sudota 2 *		-					0,4-0,45									-	-	vėlyvasis neolitas II tūkst. pr. m. e.	Narvos kultūra	Štavičius E., 1999š, p. 6
Šventoji 23	3	+	+		6	6		36			+			ŠR-PV	+	+	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Rimantienė R., 1979, p. 80	
Šventoji 23	2	+	+		6	5		30			+			V-R	+	+	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Rimantienė R., 1979, p. 80	
Šventoji 23	1	+	+			5					+			ŠV-PR	+	+	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Rimantienė R., 1979, p. 80	
Šventoji 6		+	+		12	5-6		72			+					-	-	vėlyvasis neolitas	Narvos kultūra / Pamarių kultūra	Rimantienė R., 1996, p. 95
Varėnė 2	3	-		+	>3	2,3	1,7-1,75	7			+			ŠR-PV	+	-	vėlyvasis mezolitas	Janislavicių kultūra	Ostrauskas T., 1998š, p. 4	
Varėnė 2 *	2	-		+	1,6	1,1	1				+					-	-	vėlyvasis mezolitas	Janislavicių kultūra	Ostrauskas T., 1998š, p. 4
Varėnė 2	1	-	-	-	2,5	2	0,9-1				+			ŠR-PV	+		vėlyvasis mezolitas	Janislavicių kultūra	Ostrauskas T., 1997š, p. 5-7, 1998š, p. 3	
Žeimenis 1 *		-		+	6	1,65	0,4	24						Š-P	-	-	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1998, p. 12-13	
Žeimenis 1		-		+	3,91	3,75	0,5	14,5			+			Š-P	-	-	vidurinis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1997, p. 17	
Žemaitiškė 3		+	+		12	3,5-3,7		42			+			Š-P	-	-	vėlyvasis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1986, p. 8	
Žemaitiškė 3B		+	+		4,8	4		19			+					-	-	ankstyvasis neolitas	Narvos kultūra	Girininkas A., 1986, p. 7-9

* – išlikusi tik dalis pastato arba ištirtas nevysiškai.

** – į bendrą plotą neįskaičiuoti priestatai (Daktariškės 1), koridoriai (Kubilėliai, Rėkučiai 1).

Pusiau žeminės nuo kitų tipų statinių skiriasi tuo, jog buvusios pastato sienos išsiskiria plačia linija, o viduje radinių beveik nebūna, kol nepasiekama asla. Lietuvoje tokie pastatai sudaro gana nemažą grupę: po 3 jų rasta Varėnės 2-oje, Paramėlio 2-oje, Katros 1-oje, 2 – Pakretuonės 3-oje, po 1 – Rėkučių 1-oje, Pakretuonės 4-oje ir Kulniko gyvenvietėse.

Ankstviausias pusiau žeminės tipo pastatas rastas Rėkučių 1-oje gyvenvietėje (Šatavičius, 1996š, p. 1–3). Čia, manoma, aptiktos pusiau žeminės tipo pamatinės pastato dalies liekanos. Vakarinės pastato ribos ne visai aiškios. Geriausiai išlikusi rytinė būsto dalis. Tai buvo per 6 m ilgio, iki 60 cm pločio lenkta juosta. Jos gylis vietomis siekė iki 40–60 cm. Pietrytinėje dalyje šią juostą statmenai kirto apie 2,7 m ilgio, 1,2 m pločio ir iki 50 cm gylio dėmė – tikriausiai įgilinto koridoriaus liekanos. Be to, koridoriaus ribose pastebėta 70x47 cm skersmens anglinga dėmė. Nors prie įėjimo dažnai randami židiniai, tačiau neaišku, ar jie galėjo būti koridoriaus ribose. Keli židiniai neabejotinai buvo centrinėje spėjamo pastato dalyje. Spėjama, kad pastatas buvo ovalo ar apskritimo formos, daugiau nei 6 m skersmens (Šatavičius, 1996, p. 31; žodinė informacija).

Trys pusiau žeminės tipo pastatai žinomi iš Varėnės 2-os gyvenvietės. Geriausiai išlikę 1 ir 2 pastatai (Ostrauskas, 1997š, p. 7; 1998š, p. 3–4). Tai buvo ovalios, daugiau nei 3 m ilgio, 2–2,5 m pločio bei nuo 1 iki 2 m gylio duobės su židiniais centre. Apie metrą nuo pastarosios rastos dar vienos pusiau žeminės liekanos. Išlikusi tik nedidelė (1,6x1,1 m dydžio) dalis. Savo struktūra ji turėjo būti panaši į kitas dvi pusiau žemines. Panašios ankstyvajam neolitui priskiriamos pusiau žeminės turėjo būti ir Katros 1-oje gyvenvietėje. Jos buvo ovalios formos, visos – apie 5 m skersmens, įgilintos iki 0,4–0,5 m. Labai gerai išsiskyrė pusiau žeminių aslos; jos buvo sodresnės spalvos. Tuo tarpu sienelių kontūrai buvo ne tokie ryškūs.

Kiek kitokios konstrukcijos pusiau žeminė žinoma iš vidurinio neolito Pakretuonės 3-ios gyvenvietės (Girininkas, 1988, p. 7, 9). Tai buvo ovali, maždaug 4,5 m ilgio ir 3,7 m pločio duobė, kurios asla siekė 0,9 m gylį. Būsto pakraščiui ėjo dvi akmenų eilės, kurios pietinėje pastato dalyje nesusijungė. Šis 95 cm tarpas, matyt, buvo įėjimas į pusiau žeminę. Galima manyti, jog pastato pagrinde esantis akmenys buvo skirti stulpavietėms sutvirtinti.

Kulniko gyvenvietėje rastą pastatą tyrėjas taip pat apibūdina kaip pusiau žeminę (Butrimas, 1986š, p. 10). Tai – netaisyklingos formos 3,6 m ilgio ir 2,1 m pločio duobė su židiniu rytinėje dalyje. Pastato asla – 60–70 cm gylyje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pusiau žeminės tipo pastatai Lietuvoje žinomi tiek mezolite, tiek neolite. Vargu ar būtų galima kalbėti apie jų kultūrinę priklausomybę, paplitimą. Kaip matyti 3 lent., gyvenvietės, kuriose

žinomi tokio tipo pastatai, priskiriamos įvairioms kultūroms. Šiek tiek aiškesnį vaizdą galima susidaryti pagal kitų kraštų gyvenviečių radinius.

Rytų Baltijos regione pusiau žeminių tipo pastatų rasta ne itin daug. Dvi ovalios formos pusiau žeminės rastos Narvos 1-oje gyvenvietėje (Гурина, 1967, c. 22–30). Jos buvo 7x6 m dydžio, įgilintos iki 50–60 cm. Abiejose žeminėse rasta po židinį. Antrojo pastato rytinėje dalyje, iš upės pusės, rastas įėjimas, o pietinėje dalyje buvo niša.

Geriau tokio tipo pastatai žinomi Vidurio bei Pietų Europoje. Šiose srityse pusiau žeminės gana gerai žinomos mezolito laikotarpiu datuojamos gyvenvietėse. Dažniausiai jos randamos ovalių, apskritų, retais atvejais keturkampio formos duobių pavidalu, be jokių antžeminės konstrukcijos pėdsakų. Tokie objektai žinomi iš Vokietijos (Tannstock, Kisslegg, Sarching, Rösrath, Jühnsdorf–Lindenberg, Jühnsdorf–Autobahn), Čekijos (Smolin, Tašovicy 1), Šveicarijos (Schötz I), Prancūzijos (Haguenau), Belgijos (Haule I, Siegerswoude), Lenkijos (Grzybowej Góry „Rydno“ IV/57, „Rydno“ XIII/59, Tanowie 3, Pomorska 1, Bartkowa 7, Krzekotówka 8, Czeladzi Wielkiej, Siedlnicy 6, Siedlinski 16), Baltarusijos (Абрамов Бугор, Бабулин Бугор, Мишурова Грива, Береговая Слобода, Баринка I, II) ir kt. gyvenviečių (Galiński, 2002, p. 124, 171, 298; Зализняк, 1991, c. 119–120, Калечиц, 1990, c. 94, 98; Исаенко, 1976, c. 36, 66, 86, 123). Tokie pastatai taip pat žinomi ir į šiaurės rytus nuo Lietuvos esančiose teritorijose (Калечиц, 1990, c. 94–98).

Šio tipo pastatai nėra visiškai vienodi. Pirmiausia nėra standartinio, tik šiems pastatams būdingo dydžio: ilgis svyruoja nuo 3,5 iki 7–10 m, plotis – nuo 2,5 iki 5 m. Asla paprastai įgilinta 0,5–1 m. Savo struktūra jie panašūs į Lietuvoje rastą pusiau žeminę. Dažniausiai tai – duobės su židiniais centre, kaip Varėnės 2-oje gyvenvietėje, neišsiskiriančios sudėtingesne konstrukcija. Rasta keletas pastatų su koridoriais (Tanowie 3, Krzekotówka 8, Siedlnicy 6, Bartków 7, Jühnsdorf–Autobahn pastatas 2). Dažnai palei pastato kontūrus randami akmenys (Eyb (Vokietijoje), Øgaarde (Danijoje), Ageröd (Švedijoje), Siedlisko 16 (Lenkijoje) (Galiński, 2002, p. 298).

Pusiau žeminių pastatų antžeminė dalis turėjo būti karkasinės ar stulpinės konstrukcijos, dvišlaičiu ar kūgio formos stogu. Kartys, kurios sudarė karkasą, matyt, buvo įkasamos ar net sustatomos ant įgilinimo aslos dugno ar duobės borto. Jei viršuje karčių galai būdavo sujungiami kartu, karkasas įgaudavo kūgio formą. Tuo atveju, jei kartys kraštuose po kelias buvo sujungiamos ir sutvirtinamos horizontaliomis kartimis, stogas būdavo dvišlaitis (Традиционное, 1997, c. 312–315).

Tokiu šalашo ar palapinės principu pastatytas, matyt, buvo Rėkučių 1-os gyvenvietės pastatas, kurio sienos

turėjo būti nuožulnios. Tai patvirtintų rytinės sienos stratigrafija. Centrinėse sienos dalyse išsiskyrusios anglingo smėlio dėmės – kuoliukų liekanos (?) – turėjo polinkį į pastato vidų, o horizontaliame pjūvyje ėjo zigzagine linija (Šatavičius, 1996š, p. 2). Tyrėjo nuomone, tai rodytų, kad antžeminė pastato dalis turėjo būti iš nuožulniai įkalėtų karčių, kurios buvo perpintos šakomis. Tokia konstrukcija iš viršaus galėjo būti apdengiama oda ir velėna, galbūt buvo užpilama ir žeme. Antžeminė pusiau žeminių dalis buvo statoma ne tik iš nuožulnių karčių, bet ir iš statmenų kuolų. Tai patvirtintų Tašovicy 1 (Čekija) gyvenvietės pusiau žeminės, aplink kurias rasti 10–30 cm skersmens statmenai sukaltų stulpaviečių pėdsakai (Galiński, 2002, p. 125).

Kaip rodo aukščiau aptarta medžiaga, galėjo būti dar vienas pusiau žeminių sienų konstrukcijos principas. Stulpinės ar karkasinės konstrukcijos antžeminės dalies pagrindas buvo sutvirtinamas akmenimis. Tokia, matyt, buvo ir Pakretuonės 3-ios gyvenvietės pusiau žeminė. Tuo tarpu kitose pusiau žeminėse nepastebėta konstrukcijos detalių, leidžiančių tiksliau apibūdinti statymo principą. Kaip matyti, pusiau žeminės galėjo būti statomos keliais būdais. Vien Lietuvoje, kur, manoma, jos nebuvo labai plačiai paplitusios, galima išskirti bent kelis jų tipus.

Lietuvos teritorijoje pusiau žeminės datuojamos plačiu chronologiniu laikotarpiu. Jos rastos tiek ankstyvojo mezolito, tiek vėlyvojo neolito gyvenvietėse (2 pav.). Miškų zonoje jos išliko ir bronzos amžiaus pradžioje (Козырева, 1983, c. 37). Anksčiau manyta, kad pusiau žeminės buvo labiau būdingos į pietus ir pietryčius nuo Lietuvos esančioms teritorijoms (Rimantienė, 1992b, p. 118). Tačiau pastarųjų metų radiniai gali rodyti, kad Lietuvoje

pusiau žeminės galėjo būti vienas iš pagrindinių pastato tipų. Tik dėl tyrinėjimų metodikos ar kitų priežasčių archeologinėje medžiagoje jų mažai užfiksuota.

Antrąją grupę sudaro *pastatai su įgilintomis aslomis*. Jie sąmoningai vadinami ne įgilintais, o pastatais su įgilintomis aslomis. Lietuvoje rastų šio tipo pastatų asla, kaip bus matyti iš toliau pateiktos medžiagos, įgilinta tik iš dalies. Todėl, atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, juos galbūt labiau būtų vadinti ne įgilintais, bet pastatais su įgilinta asla.

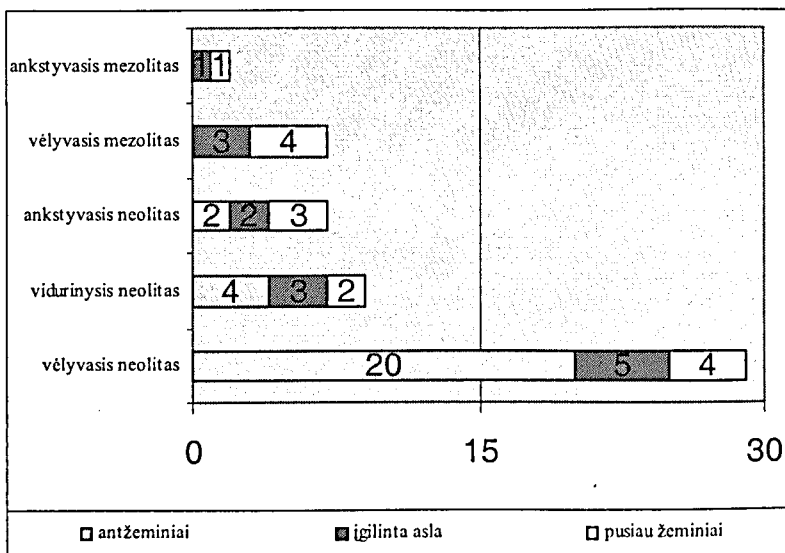
Iš aplinkinės teritorijos pastatai su įgilintomis aslomis paprastai išsiskiria kultūrinio sluoksnio pagilėjimu, didesniu radinių tankumu. Neretai greta tokių įgilinimų randami stulpaviečių pėdsakai. Tokiu atveju intensyvesniu kultūriniu sluoksniu išsiskiriantys pagilėjimai interpretuojami kaip pastatų su įgilintomis aslomis liekanos.

Visgi kultūrinio sluoksnio pagilėjimus interpretuoti kaip įgilintų aslų liekanas reikia labai atsargiai. Panašių požymių gali turėti ir ūkinės duobės ar net natūralus pagilėjimas, užpildytas kultūriniu sluoksniu su radiniais. Šiuo atveju svarbus požymis turėtų būti židiniai. Nors ir šis kriterijus nėra esminis. Reikia atsižvelgti į tai, kad lengvos konstrukcijos būstų, naudojamų šiltuoju metų laiku, viduje židinių galėjo ir nebūti. Todėl, nesant stulpaviečių pėdsakų, pastatus sunku išskirti.

Galima paminėti bent 13 pastatų su įgilintomis aslomis: po 3 Kubilėlių ir Katros 2-oje, po 2 – Žeimenio 1-oje ir Sudotos, po 1 – Paramėlio 3C, Pakretuonės 4-oje, Gluobių 1-oje ir Nidos gyvenvietėse.

Ankstyviausi šio tipo pastato pėdsakai aptikti Paramėlio 3C gyvenvietėje (Ostrauskas, ruošama spaudai). Ankstyvojo mezolito Kundos kultūros pastato kiek įgilinta asla vietą žymėjo duobė bei didelė radinių koncentracija pačioje duobėje ir už jos ribų.

Vėlyvuojū mezolitu datuojamų pastatų pėdsakai greičiausiai aptikti Pakretuonės 4-oje (Girininkas, 1994š, p. 1) ir Katros 2-oje (Brazaitis, Girininkas, 2000š, p. 31) gyvenvietėse. Jie rasti atitinkamai 7x4 ir 3,8x3,4 m dydžio duobių pavidalu. Antrosios duobės šiaurinėje dalyje buvo pastebėti 3 stulpaviečių pėdsakai. Be šios, Katros 2-oje gyvenvietėje rastos dar dvi duobės, kurias galima interpretuoti kaip įgilintų pastatų dalis (ten pat, p. 12–13, 17, 19). Minėtuose įgilinimuose ar greta jų nerasta stulpaviečių ar židinių pėdsakų, bet pagal dydį bei įgilinimo principą, galima manyti, jog tai pastatų su įgilintomis aslomis pėdsakai. Vieno įgilinimo rytinėje dalyje išsiskyrė 10 cm gylio laiptelis, kuris gali rodyti, kad šis pastatas buvo su įgilintu koridoriumi.

2 pav. Chronologinis pastatų pasiskirstymas.

Du pastatai žinomi Žeimenio 1-oje gyvenvietėje. Abu įgilinimai buvo skirtingo plano. Pirmas – netaisyklingos keturkampio formos suapvalintais kampais, 3,91x3,75 m dydžio. Šis įgilinimas siejamas su čia stovėjusia palapinės ar kito lengvos konstrukcijos statinio vieta (Girininkas, 1997, p. 17). Antrojo įgilinimo iširta tik dalis. Ji buvo 6x1,65 m dydžio (Girininkas, 1998; p. 13). Abiejų asla įgilinta 40–50 cm.

Pastatas su įgilinta asla galbūt galėjo būti ir Pakretuonės 1-oje gyvenvietėje (Girininkas, 2002, p. 188). Čia aptikta apie 4,8 m ilgio statmenai sukaltų kuoliukų eilė. Maždaug 70–80 cm atstumu nuo jos rasta 2,4x2 m dydžio duobė. Ne visai aišku, ar ji buvo pastato viduje, ar išorėje. Tačiau visai tikėtina, kad čia taip pat galėjo būti būstas su įgilinta asla.

Dar dviejų pastatų su įgilintomis aslomis pėdsakai, atrodo, rasti Sudotos 2-oje gyvenvietėje (Šatavičius, 1997š, p. 8; 1999š, p. 6). Vienas jų datuojamas mezolito–neolito riba, kitas (jo iširtas tik kampas) – vėlyvojo neolito viduriu (pastarasis gali būti ir pusiauzeminė) (žodinė Šatavičiaus informacija). Abu įgilinimai – ne visai iširti, todėl ne visai aiškus ir jų planas. Pirmajame, atrodo, atsekta įėjimo ir stulpvietės vieta.

Ryškūs pastatų su įgilintomis aslomis pėdsakai rasti Kubilėlių gyvenvietėje (Juodagalvis, 1992, p. 38–39). Pirmasis ir antrasis įgilinimai – panašūs, savo forma primena trikampį suapvalintais kampais. Pirmojo pastato įgilinimas buvo 4x2,7 m dydžio, antrojo – 4,5x2,5 m. Antrasis pastatas įdomus tuo, kad prie pietrytinės įgilinimo sienelės rastas 3 m ilgio, 0,6–1,2 m pločio koridorius, įgilintas 0,2 m. Trečiasis pastatas savo forma kiek skyrėsi. Jis buvo netaisyklingo ovalo formos, 4,6x3,5 m dydžio.

Greta visų įgilinimų pastebėti išlikę stulpaviečių pėdsakai. Visuose įgilinimuose rasti židinių pėdsakai: 1-ame ir 3-iame – po 1, 2-ame – 2. Du židiniai rasti ir Gluobių 1-os gyvenvietės įgilinime (Juodagalvis, 1994, p. 39–40). Pastarasis įgilinimas tiek dydžiu, tiek forma kiek skyrėsi nuo anksčiau minėtų. Jis buvo pailgas, 6,5 m ilgio ir 2,8 m pločio, stulpvietės rastos ne tik už įgilinimo ribų, bet ir pačiame įgilinime. Pietinėje įgilinimo dalyje, esančioje arčiau centro, beveik vienoje eilėje rastos didesnės stulpvietės. Tai galėjo būti pėdžių, laikusių stogo konstrukciją, liekanos. Tuo tarpu rytinėje įgilinimo dalyje buvusios 5 mažesnės stulpvietės galėjo priklausyti vidinės pertvaros sienai. Su vidinėmis pertvaromis buvo ir Nidos gyvenvietės 9-to pastato įgilinimas. Tai buvo apie 14 m ilgio ir 4 m pločio pastatas, pertvertas trimis sienelėmis (Rimantienė, 1989, p. 25).

Vien pagal įgilinimų formą pjūvyje atrodytų, kad jie negalėjo užimti viso pastato ploto. Šių pastatų įgilinimai savo struktūra skiriasi nuo pusiau žeminių. Pastarųjų įgili-

nimo sienelės statmenos, o Kubilėlių, Gluobių 1-os, Nidos įgilinimų sienelės – nuolaidžios, pjūvyje duobės yra dubens formos. Tik Kubilėlių 1-ojo pastato šiaurinio, apskritojo duobės galo sienelė buvo beveik statmena. Giliausia vieta paprastai yra įgilinimo centre – siekia 0,4–0,6 m, o duobės kraštuose gylis tėra 0,2–0,3 m. Taigi aslos turėjo būti nelygios – nepatogios gyventi.

Kaip pavyzdį galima paminėti kad ir gultus. Kažin ar jie galėjo būti nelygioje vietoje. Be to, iš etnografinės medžiagos žinoma, kad gultai rengiami net šiek tiek aukščiau (Binford, 1988, p. 162; Традиционное, 1997, c. 332). Tai patvirtina ir kitų kraštų archeologinė medžiaga. Pavyzdžiui, Sachtyšo 1-os (Сахтыш 1) gyvenvietės pastate, prie sienos, pastebėtas žemės paaukštėjimas su gerai išsilaikiusia beržo tošimi ir kailio pėdsakais (Крайнов, 1984, c. 42).

Atsižvelgus į šiuos požymius, matyt, pastatai buvo didesni nei pats įgilinimas. Tai patvirtintų ir stulpvietės, rastos už įgilinimo ribų, kaip Kubilėlių (1-as pastatas), Gluobių 1-os, Nidos gyvenvietėse.

Iš visko sprendžiant, įgilinimai greičiausiai buvo židinio ar ūkinės veiklos suformuota pastato dalis. Kubilėlių gyvenvietės visų įgilinimų pakraščiuose buvo židiniai, šalia kurių, matyt, vyko ūkinė veikla. Pvz., Vakarų Baltijos regione neolite žinomi ilgieji pastatai su įgilinimais, kurie retai kada užimdavo daugiau nei pusę bendro pastato ploto. Čia įgilinimai – ilgujų pastatų dalis, kuri, manoma, buvo susijusi su kokia nors ūkine veikla (džiovinimu, buitinių bei maisto atsargų saugojimu ar pan.) (Strömberg, 1992, p. 85; Tesch, 1992, p. 295–296).

Reikia paminėti, kad įgilinimai paprastai yra netaisyklingų ar ovalo formų, užima nedidelį plotą. Tik Nidos gyvenvietės pastatas pagal šiuos požymius, atrodo, buvo artimesnis ilgiesiems pastatams. Tačiau gali būti, jog šio pastato įgilinimas buvo sąlygotas reljefo ypatybių; jis buvo prie pat smėlio šlaito. Pastatas dėl savo plano ir konstrukcijos, matyt, buvo nepatogus, nes naudotas gana trumpą laiką (Rimantienė, 1989, p. 30).

Pastatai su įgilinta asla, kaip matome, nebuvo vieni. Skyrėsi ne tik jų forma, bet ir antžeminės dalies konstrukcija. Žeimenio 1-os gyvenvietės būstas, matyt, buvo lengvos konstrukcijos, greičiausiai palapinės tipo, nuožulniomis sienomis (Girininkas, 1997, p. 17). Tačiau nesant stulpaviečių, aiškiau apibūdinti sienų konstrukciją sunku. Nuolaidžiomis sienomis turėjo būti Kubilėlių pastatas 2. Tai patvirtintų nuožulniai sukaltos stulpvietės (Juodagalvis, 1992, p. 42, pav. 6). Tuo tarpu Gluobių 1-os gyvenvietės pastato stulpvietės buvo sukaltos statmenai (Juodagalvis, 1994, p. 39, pav. 5). Tai rodytų, kad pastarasis pastatas buvo statmenomis, moliu apdrėbtomis sienomis (pakraščiuose rasta sudžiūvusio molio gabaliukų). Ir jei įgilinime rastos didesnės stulpvietės (pėdžios?) buvo

skirtos prilaikyti stogo konstrukcijai, galima manyti, jog šis pastatas buvo dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu.

Statmenomis sienomis turėjo būti ir Nidos pastatas. Tačiau jo stogas, matyt, buvo vienašlaitis ir laikėsi ant skersinių sienelių bei kelių didesnių šulų (Rimantienė, 1989, p. 25).

Pastatai įgilintomis aslomis kažin ar gali būti kultūrinis ir chronologinis rodiklis (2 pav.). Įgilintos pastatų aslos ar jų dalys sutinkamos vėlyvojo mezolito bei neolito gyvenvietėse.

Reikia paminėti, kad tokio tipo pastatai Baltijos regiono teritorijai nebuvo būdingi. Rytiniame Baltijos regione panašus pastatas, matyt, buvo Akali gyvenvietėje Estijoje (Янитс, 1959, c. 62). Šiek tiek įgilinta asla stulpinės konstrukcijos pastatas rastas Virvelinės keramikos kultūros Tušino gyvenvietėje, Kaliningrado srityje (Тимофеев, 1978, c. 35–36). Įdomūs ilgieji pastatai rasti Pribrežnoje gyvenvietėje. Jų įgilinimai buvo ovalo formos, artimi Piltuvėlinių taurių kultūros pastatų įgilinimams. Pastatų sienos buvo iš dviejų 0,12–0,20 m atstumu vienas nuo kito statmenai sukaltų kuolų eilių, o pastatas 3 turėjo ir priestatą (Saltsman, 2004, p. 135, 138).

Pavieniai įgilinti pastatai randami Polesėje (Калечниц, 1990, c. 101; Исаенко, 1976, c. 77), taip pat jų pasitaiko į šiaurės rytus nuo Lietuvos esančiose teritorijose (Ошибкина, 1978, c. 106). Pastatai su įgilintomis aslomis žinomi Vakarų Baltijos regione (Tesch, 1992, p. 293–296, Strömberg, 1992, p. 86–87). Visgi galima pastebėti tam tikrus skirtumus. Vakarų Baltijos regione įgilinta asla sudaro maždaug pusę bendro pastato ploto, o Polesės ir kitose į rytus ar šiaurės rytus nuo Lietuvos esančiose gyvenvietėse įgilinimai užima didžiąją pastato dalį ar net visą pastatą. Tuo tarpu Lietuvos gyvenvietėse rastuose pastatuose sutinkami ir vienu, ir kitų požymių turintys įgilinimai.

Antžeminiai pastatai

Antžeminiai pastatai – dvejojo pobūdžio. Jie gali būti lengvų, greitai surenciamų konstrukcijų. Tokių būstų karkasą sudaro kuolai ir kartys. Kitai grupei priklausytų sudėtingesnės stulpinės konstrukcijos pastatai. Jie, matyt, jau buvo stacionarūs, statomi gyvenvietėse, kuriose apsi-
stojama ilgesniam laikui.

Pirmajai grupei reikėtų priskirti palapinės ir kitus šalaso tipo būstus. Kultūriniame sluoksnyje tokio tipo būstai pėsakų beveik nepalieka. Galima paminėti bent kelias priežastis: 1) smėlyje medinės konstrukcijos prastai išlieka; 2) karkasas buvo perkeliamas iš vienos stovyklavietės į kitą; 3) palyginti su įgilintais pastatais, palapinės yra sunkiau fiksuojamos. Todėl daugelyje vėlyvojo paleolito ir mezolito stovyklaviečių apskritai nerandama jokių pastatų liekanų.

Pastatų liekanomis tokiose stovyklavietėse paprastai laikomos zonos, išsiskiriančios didele titnago ir kitų radinių koncentracija. Tokios koncentracijos pastebėtos Vilniaus 1-oje, Puvočių, Eigulių, Paštuvos, Žemųjų Kaniūkų ir kitose stovyklavietėse (Rimantienė, 1996, p. 15, 25, 68). Analogiškos koncentracijos randamos daugelyje ankstyvųjų stovyklaviečių (Zagorska, 1996, p. 268; Holm, 1996, p. 45–48; Зализняк, 1990, с. 78, табл. 2).

Visos koncentracijos – panašaus dydžio, vidutiniškai 8–9 m skersmens (4 lent.) ir planigrafinės struktūros. L. R. Binfordas, lygindamas etnografinių tautų stovyklas, padarė išvadą, kad jos sudarytos iš atskirų modulių (Binford, 1988, p. 148). Vienos šeimos stovykla, kurią sudarydavo pastatas, židiniai, veiklos zonos, gamybos atliekos ir kt., užimdavo apie 10 m skersmens plotą. Be to, magle-
mozinėse gyvenvietėse pavyko atsekti ryšį tarp pastatų ir tokio pobūdžio koncentracijų (Blankholm, 1987, p. 109, 113, pav. 9.2b). Todėl galima manyti, kad akmens amžiaus gyvenvietėse randamos koncentracijos sutampa su primityvių būstų vietomis.

Šie primityvūs būstai neturėjo labai skirtis nuo etnografinių šiaurės tautų būstų. Tai, matyt, buvo kūgio formos (plane – apskritos ar ovalo formos) palapinės, kurių karkasas padarytas iš medinių karčių. Viršuje paliekama anga dūmams išeiti. Karkasas dengtas kailiais, oda, vyte-

4 lentelė. Paleolito ir mezolito titnago koncentracijos (aikštelių dydžiai).

	Dydis	Skersmuo
Maksimony 4	8x6	7
Paštuva	9x6	8,5
Žemieji Kaniūkai	9x7	8
pagal R. Rimantienė, 1996		
Laukskola	6x4	5
Laukskola	7x5	6
Laukskola	8x7	7,5
pagal I. Zagorska, 1996		
Slotseng	8x6	7
Slotseng	8x7	7,5
pagal J. Holm, 1996		
Raska	10x7	8,5
Smiačka 14A	10x7	8,5
Smiačka 14G	8x5	6,5
Pribor 13 A	10x8	9
Pribor 13 B	7x6	6,5
Pribor 13 G	15x9	13
Pribor 13 E	10x8	9
Pribor 13 Ž	12x10	11
pagal Л. Л. Зализняк, 1990		

lėmis, žieve, kraštai kartais apdedami akmenimis. Palapinių pėdsakai, nors ir retai, kituose kraštuose sutinkami tiek vėlyvojo paleolito (Zaliziak, 1995, p. 101–102), tiek mezolito stovyklavietėse (Galiński, 2002, p. 125).

Lengvos konstrukcijos gyvenamieji statiniai, atrodo, buvo statomi ne tik paleolito ir mezolito laikotarpiu; jų pasitaiko ir neolito gyvenvietėse. Vidurinio neolito lengvų, apskrito ar ovalaus plano, kūgio formos palapinių pėdsakai rasti Šukinės duobelinės kultūros Sarnatės gyvenvietėje (Ванкина, 1970, c. 75–85). Lengvos konstrukcijos būstų vietas, matyt, žymėjo Biržulio (Butrimas, 1984š, p. 5), taip pat ir bronzos amžiumi datuojamoje Žaliosios (Jablonskytė-Rimantienė, 1960, p. 60) gyvenvietėje rastos titnago ir kitų radinių koncentracijos.

Aiškesnį pastatų plano, formos vaizdą pateikia antros grupės pastatai, sudarantys daugumą Lietuvoje rastų pastatų. Visi jie datuojami neolito laikotarpiu (3 lent., 2 pav.). Aišku, negalima daryti išvados, kad sudėtingesnės konstrukcijos pastatai pradėti statyti tik neolite. Stulpaviečių liekanos Netiesų 1-oje gyvenvietėje rodytų, kad panašūs pastatai galėjo būti statomi ir mezolito laikotarpiu. Be to, nereikia pamiršti, kad medinėms konstrukcijoms išlikti įtakos, be abejo, turėjo gyvenviečių topografija bei dirvožemio savybės.

Paprastai šie pastatai gana panašios konstrukcijos – keturkampio ar stačiakampio formos, dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu, išilgai per vidurį laikomu pėdžiu. Būta pastatų ir be vidinės stulpų eilės, kaip Šaltaliūnės gyvenvietėje. Matyt, šis pastatas buvo vienašlaitis (Ostrauskas, 1994š, p. 4). Kitais požymiais jis buvo panašus į Šventosios 23-ios gyvenvietės pastatus. Panašūs pastatai galėjo būti ir Šakių gyvenvietėje (Rimantienė, 1992a, p. 16–21), nors čia apie aiškesnį pastatų suplanavimą ir konstrukciją spręsti sunku. Tokių pastatų liekanų rasta ir kitose Rytų Baltijos regiono gyvenvietėse: Abora 1-oje, Asne 1-oje, Lagažos, Eini (Лозе, 1979, p. 57), Sarnatės (Narvos kultūros sluoksniu) (Ванкина, 1970, c. 126), Akali, Kulamagi, (Яните, 1959, c. 62, 83) gyvenvietėse. Pagal Danijos durpyninių gyvenviečių medžiagą (Holmegård IV, Ulkestrup, Duvensee) (Fischer, 1993, p. 59–62; Bokelmann, 1989, p. 17) matyti, kad panašios konstrukcijos ir formos pastatai buvo statomi jau mezolito laikotarpiu.

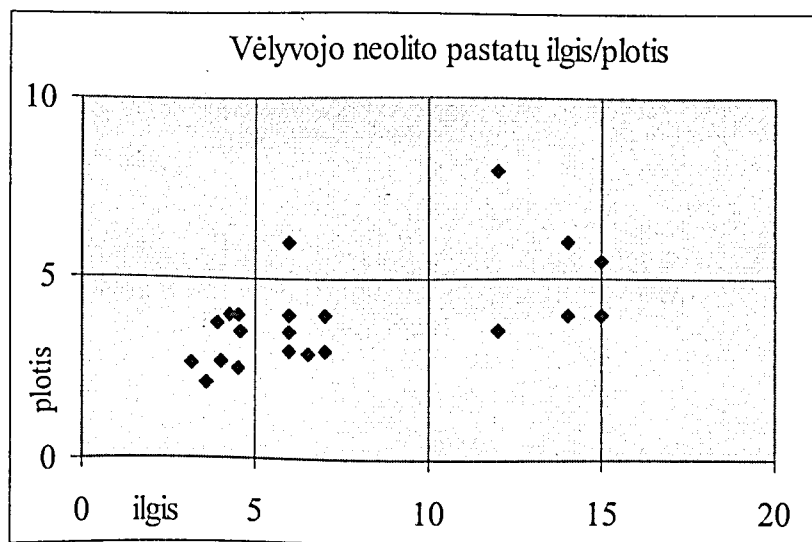
Antžeminiai pastatai skiriasi sienų konstrukcija. Dalies pastatų sienos – iš vienos eilės statmenai sukaltų kuolų

(Šaltaliūnė, Šventosios 23, Nida, Daktariškės 1). Ankstyvojo neolito Žemaitiškės 3B gyvenvietėje rastas ovalo formos pastatas, kurio stogą laikė trys pėdžios, sienos buvo dvigubos, suręstos iš dviejų statmenai sukaltų eilių. Tarp stulpų eilių – 15–35 cm tarpai, kurie, matyt, buvo užpildomi akmenimis, žieve, samanomis (Гирнинкас, 1990, c. 88).

Pastatai dvigubomis sienomis rasti Šarnelės (Butrimas, 1996, p. 175–176), taip pat greičiausiai ir Kretuono 1-oje (Girininkas, 1994, p. 11) gyvenvietėse. Manoma, kad šis statybos principas – dvi eilės statmenai sukaltų kuolų – gali būti susijęs su Virvelinės keramikos kultūros plitimu ir būdingas Pamarių kultūrai bei jos įtakos zonoms (Rimantienė, 1980, p. 35; 1992b, p. 130, 134).

Atskirai galima paminėti ilguosius pastatus, rastus vėlyvojo neolito Nidos, Šarnelės, Šventosios 6-oje (?), Žemaitiškės 3-ioje gyvenvietėse. Šių pastatų ilgis siekė iki 14–15 m (3 pav.). Dažnai jie būdavo vidinių pertvarų suskirstyti į atskiras 4–4,5 m² patalpas. Kai kurie jų dar galėjo būti su nedideliais priestatais, kaip, pavyzdžiui, Šarnelės gyvenvietėje rastas pastatas (Butrimas, 1996, p. 176). Rytų Baltijos regione panašūs pastatai žinomi Zvidzės (Latvijoje) (Лозе, 1988, c. 22–23), Suchačiaus, Tolkmicko (Lenkijoje) gyvenvietėse (Rimantienė, 1992b, p. 130).

Vakarų bei Vidurio Europoje ilgieji pastatai savo struktūra ir dydžiu, chronologiniu paplitimu kiek skyrėsi. Šiuose regionuose jie žinomi nuo ankstyvojo neolito laikotarpio (Whittle, 1996, p. 178–181; Tesch, 1992, p. 293). Jau ankstyviausi ilgieji pastatai minėtuose regionuose buvo kiek didesnio ploto nei žinomi Lietuvos teritorijoje. Tuo tarpu vėlyvajame neolite šių pastatų ilgis siekė iki 30–45 m ir daugiau.

3 pav. Vėlyvojo neolito pastatų ilgio ir pločio santykis.

Poliniai pastatai

Vėlyvajame neolite atsiranda naujas statymo būdas – poliniai statiniai. Jų struktūrą sudaro vertikalieji sukalti poliai ir horizontali medinė platforma. Tokio tipo statiniai žinomi Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje. Gyvenvietėje vykusių tyrinėjimų metu buvo rasta daugiau nei 500 įvairaus dydžio ir skersmens kuolų, pasitaikė rąstų liekanų bei didesnių ir mažesnių akmenų, radiniai gyvenvietės kultūriname sluoksnyje dažniausiai aptinkami vertikaliuoje padėtyje, o tai rodo, kad jie buvo sumesti ar suvirtę į vandenį (Girininkas, Brazaitis, 2001, p. 8–10; 2002, p. 12–16). Visi kuolai buvo nusmailinti: vienu, dviem, trim ir keturiais užkirtimais, daugeliu atvejų smailinti prieš tai galus apdeginus.

Radiokarbono datos ir nauji tyrimai parodė, kad dalis kuolų, anksčiau laikytų polinių statinių konstrukcijos dalimi, buvo susiję su žvejybos įrenginiais (Brazaitis, 2003š, p. 36). Tačiau didžioji dalis kuolų turėjo priklausyti polinių statinių konstrukcijoms. Galima atsekti kuolų grupes bei atskiras linijas, einančias lygiagrečiai ir statmenai viena kitai. Nors sistema ir ne visai aiški, šios kuolų linijos, matyt, žymėjo pastatų platformų ribas. Reikia pastebėti, kad vieta po platforma nepasizymėjo radinių gausumu. Tačiau keliose vietose aptiktos didesnės radinių koncentracijos (sąvartynai), žymėjusios platformos ribą. Manoma, ji buvo 20–25 m ilgio ir 8–10 m pločio (ten pat).

Konstrukcijos ir formos atžvilgiu poliniai pastatai turėjo būti tokie patys kaip ir esantys sausumoje, skyrėsi tik tuo, kad jų pagrindas buvo pakeltas aukščiau žemės paviršiaus.

Kai kurių tyrėjų manymu, poline gyvenvietė reikėtų laikyti ir Šventosios 6-ąją, kur taip pat nerasta nei židinių, nei ūkinė duobių (Girininkas, 2000b, p. 20). Šioje gyvenvietėje iš viso atkasti 66 kuolai, išsidėstę trimis grupėmis: šiaurinė (36–53 kv. eilės), vidurinė (42–49 kv. eilės) ir pietinė (23–30 kv. eilės) (Rimantienė, 1996, p. 87–95), kurios galėjo žymėti čia stovėjusių 3 (ar daugiau) pastatų vietas. Ar galima Šventosios 6-ąją gyvenvietę vadinti poline, ne visai aišku. Ji įsikūrusi lagūnos krante, o pietrytinėje perkasos dalyje (29–31 d–g kv.) pavyko atsekti lagūnos dugną (ten pat, p. 84). Šioje dalyje taip pat rasta kuolų. Svarbu tai, jog daugelis kuolų įkalti giliai, be to, dažniausiai jie nenužievinti. Tokia negrabi technika galėjo būti naudojama poliams statyti. Dalis kuolų, manoma, neišlikę dėl potvynio (ten pat, p. 95), dalis jų išversti ar rasti ne pradinėje vietoje. Gyvenvietėje taip pat į atskiras krūveles suplauti radiniai bei suvirtę medžiai.

Iš visko sprendžiant, Šventosios 6-oje gyvenvietėje (ar pietrytiniame jos krašte) galėjo stovėti poliniai pastatai. Nors gyvenvietė ir buvo įsikūrusi sausoje pakrantės dalyje, pastatai dėl potvynių galėjo būti šiek tiek pakelti

nuo žemės paviršiaus. Nors paprastai tokie statiniai yra renjami pelkėje ar ežere, vargu ar neolito laikotarpiu Lietuvos teritorijoje polinių pastatų būta virš vandens. Jie galėjo būti drėgnose vietose (durpynuose), kaip Žemaitiškės 2-oji, ar užliejamose pakrantės dalyse, kaip Šventosios 6-oji.

Panašių polinių statinių turėjo būti ir Latvijoje, Aboros 1-oje, Lagažos bei Kreiči gyvenvietėse (Лозе, 1979, c. 14, 52, 54, 59). Čia taip pat rasta daug stulpaviečių, kurios koncentravosi arčiau vandens esančiose gyvenvietės dalyse. Polinių gyvenviečių žinoma taip pat rytų ir šiaurės rytų kryptimi nuo Lietuvos teritorijos. Tai – Usviatų 4, Diazdica, Naumovo, Serteja 1, 2 ir Dubokraj 1 gyvenvietės (Долуханов, Микляев, 1990, c. 31).

Reikia paminėti, kad visos miškų zonoje rastos polinės gyvenvietės dydžiu ir struktūra gerokai skyrėsi nuo rastųjų Vokietijoje (Feldmeilen–Vorderfeld, Sipplingen, Dullenried), Šveicarijoje (Weier, Egolzwil 3) ar Švedijoje (Alvastra). Šių gyvenviečių plotas siekė iki 1000 m² (Malmer, 1991, p. 118–122). Tuo tarpu Žemaitiškės 2-os gyvenvietės platforma galėjo būti nuo 160 iki 250 m². Pavyzdžiui, Alvastros polinę gyvenvietę sudarė dvi platformos (po 300 m²) ir jas jungiantis tiltas (ten pat, p. 119). Panašios sistemos yra Šveicarijos ir Vokietijos polinės gyvenvietės. Įdomu tai, kad visų gyvenviečių planuose išskiriami kvadratai (dažniausiai 5x5 m dydžio), kurie, manoma, žymėjo pastatų vietas.

Polinių pastatų pritaikymo galimybes sunku interpretuoti. Neaišku, kas vertė žmonės gyventi tokiomis sąlygomis. Visos jos lokalizuojamos žemiausiose ir drėgniausiose kraštovaizdžio vietose, gamybiniam ūkiui netinkamuose dirvožemiuose. Negalima tvirtai teigti, kad polinės gyvenvietės buvo naudojamos žvejyba besiverčiančių bendruomenių. Žvejai galėjo pasirinkti ir sausesnes vietas. Todėl dabar dar sunku pasakyti, kokia buvo polinių gyvenviečių paskirtis: ar jos priklausė nuo bendruomenės naudojamo ūkinio modelio, ar turėjo kokią nors socialinę reikšmę.

PASTATŲ ORIENTACIJA, FORMA IR DYDIS

Iš aukščiau pateiktos medžiagos matyti, kad pastatai skiriasi ne tik savo konstrukcija, bet ir forma, dydžiu, orientuojami skirtingomis kryptimis (3 lent.).

Pirmiausia galima paminėti pastatų orientaciją (pasaulio šalių atžvilgiu). Dalies pastatų orientacija liko neaiški. Pavyko nustatyti tik 24 pastatų kryptį. Iš jų matyti, kad pastatai daugiausia orientuoti šiaurės – pietų ir šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi, nemažai buvo vakarų – rytų kryptimi. Rasti tik keli pastatai, orientuoti šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi. Nors ir pastebimas tam tikras grupavimas, vargu ar pastatų orientacija galėtų būti chronologinis ir kultūrinis rodiklis. Galima daryti išvadą, jog pastatų kryp-

tys priklausė nuo kelių sąlygų: vietos reljefo ir vėjų krypties. Įėjimai į pastatus turėjo būti labiausiai apsaugotoje nuo vėjo pusėje. Pavyzdžiui, pajūryje (Šventosios 23-ioje, Nidoje) jie buvo iš rytinės pusės (Rimantienė, 1979, p. 80; 1989, p. 29). Rėkučių 1-os gyvenvietės pastatas taip pat buvo apsaugotas nuo vėjo – išėjimas buvo priešingoje nei upė pusėje.

Socialiniu ir ekonominiu požiūriu vieni svarbiausių pastatų požymių yra forma bei dydis, tiesiogiai priklausę vienas nuo kito. Pagal šiuos požymius galima išskirti dvi pagrindines pastatų grupes:

Ovalios arba netaisyklingos formos. Ši forma būdinga įgilintiems pastatams, tačiau pasitaiko ir antžeminių tokios formos pastatų, kaip Žemaitiškės 3B gyvenvietėje. Nors ovalios ir netaisyklingos formos pastatai būdingesni teritorijoms į šiaurę ir rytus nuo Lietuvos (Rimantienė, 1979, p. 85), tačiau jų pasitaiko įvairių kultūrų gyvenvietėse. Pavienių jų randama ir Linijinės juostinės bei Piltuvėlių taurių kultūrų gyvenvietėse, kurioms būdingi ilgieji pastatai (Strömberg, 1992, p. 81; Tesch, 1992, p. 293, 295).

Lietuvos teritorijoje ovali ir netaisyklinga pastato forma, atrodo, yra būdingesnė pastatams su įgilintomis aslomis. Antžeminiai ovalios formos pastatai rasti bronzos amžiaus Samantonių, Žaliosios (Jablonskytė-Rimantienė, 1960, p. 57–60) gyvenvietėse. Ovalaus ir netaisyklingo plano pastatai išsiskiria dar vienu požymiu. Netaisyklingo plano pastatų įgilinimai paprastai užima nedidelį plotą. Sprendžiant pagal jų matmenis, atrodytų, kad pastatai (ir įgilinimai) nebuvo standartinio dydžio. Išsiskiria dalis įgilinimų, kurių plotas siekia iki 15 m². Katros 2-os gyvenvietės pastatų įgilinimai buvo 3,1x2,2 m (6,8 m²), 3,8x3,4 m (13 m²) (Brazaitis, Girininkas, 2000š, p. 17, 19, 30–31), Kubilėlių – 4x2,7 m (7 m²), 4,5x2,5 m (9 m²), 4,6x3,5 m (14 m²) (Juodagalvis, 1994, p. 37), Sudotos – 3,2x2,7 (8 m²) (Šatavičius, 1997š, p. 8) dydžio. Panašaus dydžio buvo ir pusiau žeminės (Varėnės 2 – 7 m², Kulniko – 8 m²). Tačiau greta nedidelio skersmens pasitaiko didesnių, kaip Pakretuonės 3-ios pusiau žeminė – 4,5x3,7 m (17 m²) (Girininkas, 1988, p. 7); Gluobių 1-os pastatas įgilinta asla – 6,5x3 m (19,5 m²) (Juodagalvis, 1994, p. 37, 40), Žemaitiškės 3B antžeminis pastatas (19 m²) (Girininkas, 1986, p. 7–9), ar net gana didelių, kaip Nidoje – 14x4 m (56 m²) (Rimantienė, 1989, p. 25).

Sprendžiant pagal įgilinimus atrodytų, kad pastatai turėjo būti ovalių, apskritų arba netaisyklingų formų. Tačiau jie galėjo būti ir keturkampio ar stačiakampio formos, nes prie Kubilėlių gyvenvietės 3-iojo pastato įgilinimo buvo tiesi stulpaviečių eilutė. Taigi pastato kontūrai, atrodo, nesutapo su įgilinimu. Be to, prie visų Kubilėlių gyvenvietės įgilinimų krašto rasti židiniai. Taigi galima numanyti, kad šie pastatai buvo didesni ir užėmė ne tik židinio

bei ūkinės veiklos suformuotą erdvę. Pvz., Švedijoje įgilinimai ar iš molio plūktos aslos retai užimdavo daugiau nei 50% viso pastato ploto (Tesch, 1992, p. 293, 295; Bjerck, 1990, p. 9–10). Dažniausiai didesnė pastato aslos dalis nebuvo įgilinta. Toks santykis tarp židinio suformuotos erdvės ir stulpavietėmis apibrėžto ploto pastebimas ir rytinėje Baltijos regiono dalyje – Latvijoje (Ванкина, 1970, с. 25–80). Naudojant toki principą, būtų galima manyti, jog Kubilėlių gyvenvietės pastatai turėjo būti 14 m² (1-as pastatas), 18 m² (2-as pastatas), 28 m² (3-ias pastatas), Katros 2-os gyvenvietės – 14 m² (1-as pastatas) ir 26 m² (2-as pastatas), Sudotos – 16 m².

Nidos ir Gluobių 1-os gyvenviečių pastatų įgilinimai yra taisyklingesnės formos. Jie ovalūs, beveik pailgi. Gluobių 1-os gyvenvietės pastatas greičiausiai taip pat turėjo būti didesnis, nes aptikta stulpaviečių pėdsakų, nutolusių nuo įgilinimo ribų 32–37 cm atstumu (Juodagalvis, 1994, p. 40). Jei manysime, kad visos pastato sienelės buvo maždaug 37 cm nuo įgilinimo, tai pastatas galėjo būti daugiau kaip 7 m ilgio ir beveik 4 m pločio, o bendras plotas siekti 27 m². Be to, galima manyti jų buvus stačiakampio formos.

Nidos gyvenvietės įgilinimas turbūt labiausiai sutapo su pastato išorinėmis sienomis. Nors ir čia rasta viena stulpavietė už įgilinimo ribų (Rimantienė, 1989, p. 24–25). O trumpa tiesi stulpaviečių eilutė rodo, kad pastatas galėjo būti ir keturkampio formos.

Matyti, kad įgilintos pastatų dalys, o greičiausiai ir patys pastatai buvo ne itin dideli. Sprendžiant pagal pusiau žeminių dydį, galima manyti buvus pastatų, kurių bendras plotas nesiekė 10 m². Tačiau, atrodo, vyravo 14, 18 ir 27–28 m² pastatai. Išimtis tik Nidos gyvenvietės pastatas (56 m²).

Keturkampio ar stačiakampio formos pastatų matmenys kiek įvairesni. Tokia forma iš esmės būdinga antžeminiams stulpinės konstrukcijos pastatams. Tik Žeimenio 1-oje gyvenvietėje rasta keturkampio formos įgilintos palapinės pėdsakų (Girininkas, 1997, p. 17). Tuo tarpu antžeminių keturkampio ar artimos keturkampiui formos pastatų rasta neolitinėse Šventosios 23-ios, Daktariškės, Nidos gyvenvietėse. Jų matmenys gana vienodi: ilgis dažniausiai – 6 m, plotis – nuo 4 iki 6 m (Šventosios 23-ioji – 6x5–6 m, Daktariškė – 4,5x4 m, Nida – 6x6 m) (Rimantienė, 1979, p. 80; Butrimas, 1982, p. 5, Rimantienė, 1989, p. 15–16). Tokių pastatų plotas vyrauja nuo 18 iki 36 m².

Vienas stačiakampio formos pastatas (6x4 m) žinomas iš ankstyvojo neolito Šaltaliūnės gyvenvietės (Ostauskas, 1994š, p. 4). Daugiau jų rasta vėlyvuojų neolitu datuojamose gyvenvietėse. Tokie pastatai didesni – 6–8 m ilgio ir 3–5 m pločio. Bendras pastatų plotas – 24–40 m² (Nida) (Rimantienė, 1989, p. 29). Atskirai reikėtų paminėti ilguosius pastatus, kurie savo konstrukcija ir dydžiu

kiek skiriasi nuo stačiakampio plano pastatų. Ilgieji pastatai paprastai yra 12–15 m ilgio ir 4–8 m pločio (Nida, Šarnelė, Žemaitiškės 3) bei užima nuo 45 iki 96 m² plotą. Savo dydžiu, konstrukcija (vidinės pertvaros) Nidos ovalios formos pastatas įgilinta asla artimas ilgiesiems pastatams. Matyt, jo paskirtis turėjusi būti panaši kaip ilgojo pastato.

Apibendrinus matyti, kad pastatų forma ir dydis buvo glaudžiai susiję. Išsiskiria 3 standartinių pastatų grupės. 1) Nedideli, iki 20 m², ploto pastatai. Tai dažniausiai ovalo ar netaisyklingos formos įgilinti pastatai. Išimtis – antžeminiai Žemaitiškės 3B ir Daktariškės 1-os gyvenviečių pastatai. 2) Vidutinio dydžio pastatai, kurių plotas – apie 30–40 m². Tokio standarto plotas būdingas antžeminiams keturkampio ir stačiakampio formos pastatams. Išimtis – Pakretuonės 4-os, Gluobių 1-os ir Kubilėlių 3-čias pastatai. 3) Dideli ir labai dideli pastatai, kurių bendras plotas vyrauja nuo 45 iki 96 m². Šiai grupei priklauso ilgieji pastatai. Išimtis būtų Nidos pastatas įgilinta asla.

PASTATŲ PLANIGRAFIJA

Židiniai randami beveik visuose išsamiai ištirtuose pastatuose (5 lent.). Iš etnografinės medžiagos žinoma, kad vasariniuose lengvos konstrukcijos būstuose židiniai dažniausiai neįrengiami (Традиционное, 1997, c. 332). Miesto gaminimas ir kita veikla vyko palei židinius, esančius

pastato išorėje. Tačiau tokius atvejus sunku atsekti dėl kelių priežasčių: 1) dalis objektų ištirti tik iš dalies; 2) didžioji dalis lengvos konstrukcijos pastatų galėjo nepalikti pėdsakų. Todėl apie židinių padėtį tokių pastatų atžvilgiu nieko konkretaus pasakyti negalima.

Pastatuose dažniausiai randama po vieną židinį. Visgi jų būna ir daugiau: po 2 (Rėkučių 1, Nida, Gluobių 1, Kubilėliai (2-as pastatas) ar 3 (Žeimenio 1) židinius. Paprastai jie yra šoninėse pastato dalyse (toliau nuo pastato centro, galbūt arčiau įėjimo) (Nida, Šarnelė, Gluobių 1, Pakretuonės 3, Žeimenio 1, Kulnikas ir kt.), kartais palei pastatų kontūrų kraštus (Kubilėliai) ir pastato centre (Varėnės 2). Matyt, jų padėtis priklausė nuo pastato plano. Kelių patalpų pastatuose, kaip matyti iš pertveriamųjų sienelių, židiniai buvo kiekvienoje patalpoje (Nida, Gluobių 1).

Židiniai pastatuose nedaug kuo skiriasi nuo esančių už pastatų ribų. Galbūt jų forma yra kiek taisyklingesnė – dažniausiai ovalūs ar apskriti. Židiniai pastatuose – dažniausiai 70–80 cm skersmens, bet randama ir didesnių, iki 110x70–80 cm dydžio, kaip Žeimenio 1-oje, Pakretuonės 3-ioje, Kubilėlių gyvenvietėse. Paprastai jie įrengti 20–40 cm gylio duobutėse, pasitaiko gilesnių – iki 50 (Kubilėliai, Gluobių 1, Pakretuonės 3) ar 60 (Žeimenio 1) cm. Pastatų židiniams būdinga tai, kad čia nerandama labai mažų, taip pat itin didelių židinių. Matyt, jo dydį sąlygojo pastato erdvė. Beveik visi židiniai pastatuose yra atviri.

5 lentelė. Pastatuose rastų židinių forma, matmenys, radiniai.

gyvenvietė	forma plane	forma pjūvyje	skersmuo (cm)	gylis (cm)	radiniai	titnagai	keramika	kaulai	akmenys	akmenų konstrukcijos
Gluobiai 1	apskritas	pusapvalio f.	70x70	48	+	+	+	+	+	-
Gluobiai 1	apskritas	pusapvalio f.	80x70	28	+	+	+	+	-	+
Kubilėliai	ovalus		100x75	30	+	+	+	-	-	-
Kubilėliai	ovalus		68x60	40	+	+	+	+	-	-
Kubilėliai	apskritas		64x62	20	+	+	+	-	-	-
Kubilėliai	ovalus		110x80	46	+	+	+	+	-	-
Kulnikas	apskritas	trikampio f.	80x80	35	+	+		-	-	-
Pakretuonė 3		netaisyklingos f.	110x70	48	+	+	2	-	+	+
Šarnelė					-			-	+	-
Šventoji 23					-			-	-	-
Šventoji 23					-			-	-	-
Varėnė 2	apskritas		80x70	35	+	+		-	+	-
Žeimenis 1		netaisyklingo apversto kūgio f.	100x52	60	+		+	-	+	-
Žeimenis 1		netaisyklingo apversto kūgio f.	100x87	41	-			-	-	-
Žeimenis 1	ovalus	netaisyklingo apversto kūgio f.	70x60	60	-			-	-	-

Nors židiniuose neretai randamas vienas ar keli akmenys, kurių paskirtis, matyt, buvo paremti puodus ar pan., židiniai su akmenų konstrukcijomis sutinkami retai. Jie rasti tik Pakretuonės 3-ios ir Gluobių 1-os gyvenviečių pastatuose (Girininkas, 1988, p. 9; Juodagalvis, 1994, p. 39).

Atviri ir židiniai su akmeninėmis konstrukcijomis, matyt, buvo nevienodos paskirties. Iš akmenų sukrauti židiniai geriau sulaikydavo šilumą ir todėl buvo tinkamesni šaltiems sezonams, tuo tarpu atviri židiniai – vasarai. Visgi sprendžiant pagal gyvenvietėse rastų židinių su akmenų konstrukcijomis skaičių, ši tradicija nebuvo plačiai įsigalėjusi.

Kadangi židiniai – tiesiogiai susiję su ūkine veikla, vykusia aplink židinių, juos galima nagrinėti ne tik kaip atskirą objektą. Radinių koncentracija ir intensyvesnis kultūrinis sluoksnis aplink židinius leistų kalbėti apie **židinio erdvę**. Šiuo atveju, jei pats židinytis ir neišlikęs, apie jo buvimą galima spręsti iš erdviškai ribojamos deginto titnago ir kaulų koncentracijos bei intensyvaus kultūrinio sluoksnio.

Veikla aplink židinių vyksta pagal tam tikrą modelį, kuris pastebimas archeologinėje medžiagoje bei būdingas visoms etnografinėms tautoms (Binford, 1988, p. 149–159). Kai prie židinio dirba vienas žmogus, jis sėdi ištiestos rankos atstumu nuo židinio. Todėl gamybinės bei buitinės atliekos koncentruojasi mažame plote, nedideliu atstumu nuo židinio. Kai aplink židinių dirba daugiau žmonių, radinių koncentracijos pobūdis turėtų skirtis – dirbantieji telkiasi didesniu atstumu nuo židinio. Todėl radiniai koncentruosis didesniame plote, tačiau jų tankumas palei pat židinių turėtų būti mažesnis. Dirbinių, skaldos bei buitinių atliekų paplitimas aplink židinių turėtų padėti lokalizuoti židinio padėtį.

Aplink židinius, esančius pastato išorėje, ūkinė veikla galėjo vykti didesniame plote, todėl dirbiniai, skalda bei buitinės atliekos bus paplitusios plačiau. Tuo tarpu pastatuose veiklos sritis palei židinius turėjo būti labiau centruota, nes ją turėjo sąlygoti tiek sienos, tiek kita pastato erdvė (miegamoji dalis ir pan.). Pastate veikla palei židinių galėjo būti organizuojama puslankiu. Tai lyg ir patvirtintų Kubilėlių gyvenvietės pastatai. Čia židiniai rasti prie pat įgilinimų kraštų. Matyt, pastatuose veikla palei židinių vyko aiškiai apibrėžtose ribose. Taigi pastate veikla palei židinių bei radinių paplitimas bus nulemti kelių faktorių. Jų dėka pastate židinio erdvė turėtų būti aiškiau išreikšta bei gerai atsispindėti didesniu radinių tankumu labiau centruotoje vietoje.

Čia buvo išdėstytas daugiau teorinis radinių paplitimo aplink židinius principas. Tuo tarpu archeologinėje medžiagoje sutinkamų skirtingo dydžio bei pobūdžio radinių koncentracijų padėtis židinių atžvilgiu plačiau nebuvo nagrinėjama. Bendrą vaizdą apie židinių erdvę galima susidaryti pagal nedidelius netaisyklingos formos pastatų įgilinimus,

kurie, matyt, atspindi aplink židinius vykusią ūkinę veiklą. Norint plačiau atsakyti į klausimus, susijusius su židinio erdvės dydžiu, kryptimi bei šalia židinio vykusios ūkinės veiklos intensyvumu, reikėtų detalesnės židinių ir aplink juos esančių radinių koncentracijos analizės.

Vienas iš pagrindinių požymių, padedančių identifikuoti pastatų aslų kontūrus, yra **radinių koncentracijos**. Manoma, kad pastatuose turėjo vykti apie 90% visos veiklos, susijusios su namų ūkiu ir dirbinių bei įrankių gamyba (Broadbent, 1979, p. 154). Todėl jų ribose turi būti ir didžiausias radinių tankumas. Galima būtų suabejoti dėl tokio veiklos, vykusios pastatų ribose, intensyvumo. Be to, reikia atsižvelgti į pastato pobūdį bei jo naudojimo trukmę. Lengvos konstrukcijos pastatuose, naudojamuose vasaros metu, radinių tankumas bus mažesnis nei žieminiuose būstuose, kadangi šiltuoju metu ūkinė veikla buvo vykdoma už pastato ribų. Tai patvirtintų ir židiniai, randami tik pastato išorėje.

Radinių tankumą pastatuose lėmė ne tiek didesnė ūkinė veikla, kiek uždara erdvė. Todėl pastatų aslos iš aplinkinės teritorijos išsiskiria didesnėmis radinių koncentracijomis. Radinių skaičius viename kvadratiname metre pastato ribose būna didesnis nei už pastato ribų (Blankholm, 1987, p. 109). Tokį radinių pasiskirstymą sąlygojo pastato sienos, kurios lėmė tai, jog mažesniame plote buvo didesnė radinių koncentracija. Tuo tarpu atviroje erdvėje, kad ir užsiimant ta pačia veikla, radiniai pasiskirsto didesniame plote, todėl tankumas yra mažesnis.

Kai kurių pastatų vietos išskirtos būtent pagal radinių koncentraciją (Biržulio gyvenvietėje). Lyginant visos gyvenvietės radinių tankumą didžiausia jų koncentracija pastebėta Varėnės 2-os (Ostrauskas, 1997š, pav. 5; 1998š, pav. 5, 8), Katros 2-os (Brazaitis, Girininkas, 2000š, p. 12–13, 19, 30–31), Pakretuonės 3-ios (Girininkas, 1988, p. 9), Žeimenio 1-os (Girininkas, 1997, p. 17–18), Gluobių 1-os, Kubilėlių (Juodagalvis, 1994, p. 36–39) ir kitų pastatų įgilinimuose.

Atskirose pastato vietose radinių tankumas turėtų šiek tiek skirtis. Aslos pakraščiuose, palei sienų linijas, radinių turėtų sumažėti. Čia turėtų galioti radinių „atšokimo nuo sienų“ principas (Blankholm, 1987, p. 109). Bendras radinių tankumas neturėtų sumažėti tik tose vietose, kur buvo įėjimas. Be to, nereikia pamiršti gultų vietų. Nors gultai etnografinėje medžiagoje savo specifika ir skiriasi, bet visi jie turi bendrą požymį – įrengiami galinėje pastato dalyje (Binford, 1988, p. 162). Ši vieta iš bendro pastato ploto turėtų išsiskirti mažesniu radinių tankumu. Didžiausios dirbinių bei gamybos atliekų koncentracijos randamos aplink židinius. Tai pastebėta visų pastatų aslose ir nebejotinai susiję su tuo, jog pastato ribose ūkinė veikla iš esmės vyko aplink židinių.

Nors apie aiškesnį radinių pasiskirstymą sunku ką nors pasakyti dėl kelių priežasčių. Pirma, radinių pasiskirstymą sąlygojo veiklos specifika. Dėl ūkinės veiklos, vykusios pastatuose, specifikos dirbiniai bei gamybos ar buitinės atliekos gali būti susimaišę. Antra, pastatų asla turėjo būti valoma. Todėl ne visais atvejais pagal radinių ir buitinių atliekų pasiskirstymą ir kiekį būtų galima spręsti apie pastatuose vykusios ūkinės veiklos mastą. Kol kas negalima pasakyti, ar pastatuose išsiskirdavo kokios veiklos zonos. Norint atsakyti į šį klausimą, reiktų detalios planigrafinės pastatų analizės.

Bendrai radiniai visuose pastatuose panašūs. Tai dažniausiai radiniai, susiję su ūkine veikla: gremžtukai, grandukai, gražteliai, rėžtukai, peiliai, ylos, pasitaiko strėlių antgalių. Skeltės, nuoskalos bei skaldytiniai turėtų rodyti, kad pastatuose turėjo vykti dirbinių gamyba. Gana dažnas radinys – keramika, dažniausiai randama židinio aplinkoje. Židiniuose ir šalia jų taip pat randama maisto atliekų – perdegusių kauliukų, lazdyno riešutų kevalų.

Pastato ribas gali žymėti ne tik radinių paplitimas, bet ir **aslos paruošimas**. Pastato asla greičiausiai turėjo būti kažkokių būdu pritaikoma patogiam gyvenimui. Pavyzdžiui, Sarnatės Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyvenvietės pastatų asla iš aplinkinio durpyninio sluoksnio išsiskiria 3x3, 2,8x4–6x13 m dydžio smėlio lęšių pavidalu (Ванкина, 1970, c. 126). Matyt, tokios aslos buvo skirtos apsaugoti pastatą nuo drėgmės. Tokiam tikslui greičiausiai naudota ir žievė. Atvejai, kai aslos buvo išklojamos žievės lakštais ar išpinamos medžio karna, žinomi jau Maglemozės kultūros gyvenvietėse. Pavyzdžiui, Duvensee 13-oje gyvenvietėje tokie pušies žieve iškloti ploteliai siekė iki 1,9 m ilgio ir 0,7 m pločio (Bokelmann, 1989, p. 17). Panašaus dydžio pušų žievės plotelių rasta ir Ulkestrup Lyng, Holmegård 4-oje gyvenvietėse (Fischer, 1993, p. 59–63). Pušies žieve taip pat buvo išklojamos ir polinių pastatų platformos (Malmer, 1991, p. 119).

Panašios paskirties galėjo būti ir Šventosios 23-ioje gyvenvietėje rasti didžiuliai pušų žievės gabalai (Rimantienė, 1979, p. 80). Žemaitiškės 3-ioje gyvenvietėje taip pat rasta ištiesai pušies žieve išklotų, siekiančių nuo 1 iki 2,5–3 m² plotelių (Girininkas, 1986, p. 7–8). Galima manyti, kad ir Lietuvos akmens amžiaus pastatuose žievių paklotai galėjo dengti aslą. Visgi žievių ploteliai galėjo turėti ir kitokią paskirtį. Iš archeologinės medžiagos (Крайнов, 1984, c. 42) žinoma, kad panašūs žievės ploteliai naudoti gultų paklojimams.

Neatmetama galimybė, kad vėlyvajame neolite grindys jau galėjo būti daromos iš medinių konstrukcijų. Laگاžos gyvenvietėje rasta 6 m ilgio ir 0,2 m skersmens sija horizontalioje padėtyje. Toje pačioje gyvenvietėje aptiktos dvi sijos, gulinčios lygiagrečiai viena kitai 1,3 m atstumu. Kitoje gyvenvietės dalyje rasta lentų (Лозе, 1979,

c. 57). I. Lozės manymu, visi šie radiniai – grindų konstrukcijos liekanos; jau galėjo būti daromos grindys iš rąstų ir ant jų paklotų lentų. Panašūs radiniai aptikti ir Kretuono 1-os gyvenvietės 15 plote, kur šalia vienos duobės aptiktas 1,8 m ilgio rąstas, o duobėje – plokščiai apskaldyta lenta (Girininkas, 1994, p. 12). Žinant, kad vėlyvajame neolite buvo daromos polinių statinių platformos, nereikia atmesti galimybės, kad ir pastatuose galėjo būti daromos medinės grindys. Visgi kol kas nepavyko paneigti ir priešlaidų, kad aukščiau minėti radiniai yra susiję su kitomis pastatų konstrukcijomis.

Įdomus grindinys rastas Kretuono 1-oje gyvenvietėje (Girininkas, 1979š, p. 3–4). Jis buvo ovalo formos, 4,25x3 m dydžio. Visas plotas grįstas nedideliais, 6x8 cm dydžio, akmenimis. Tarp šių akmenų matėsi pilko, kai kur rusvo molio ploteliai. Akmenų ir molio sluoksnis buvo 15–17 cm storio. Manoma, kad tai gali būti neišlikusio pastato grindinys. Nors neatmetama galimybė, jog jis galėjo būti naudotas ir kitiems tikslams. Visgi reikia paminėti, kad nėra aiški šio grindinio chronologija. Greičiausiai jis gali būti priskiriamas geležies amžiui.

REKONSTRUKCIJOS GALIMYBĖS

Kaip matyti iš anksčiau pateiktos medžiagos, pastatai akmens amžiaus gyvenvietėse nėra itin dažnas radinys, juo labiau jei kalbėsime ne apie fragmentiškas pastatų liekanas, bet apie gerai išlikusius būstus, kurių konstrukcija, forma, plano struktūra – daugiau ar mažiau aiški. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie pastatų rekonstrukcijas. Iki šiol tėra rekonstruoti tik keturi akmens amžiaus pastatai: 3 pastatai iš Šventosios 23-ios ir 1 – iš Kubilėlių gyvenvietės (Rimantienė, 1995, pav. 10, 14). Dar galima paminėti bronzos amžiumi datuojamą Samantonių gyvenvietės pastatą (Jablonskytė-Rimantienė, 1960, pav. 6).

Šiek tiek aiškesnį vaizdą apie pastatus galima susidaryti pagal kaimyninių kraštų rekonstrukcijas. Taigi iš Lietuvos teritorijos ir kaimyninių kraštų galima paminėti 6 akmens amžiaus laikotarpio pusiau žeminės (Narvos 1-oji), įgilinto pastato su koridoriumi (Kubilėliai), keturkampio formos antžeminių pastatų (Sarnatė ir Šventosios 23) bei ilgųjų pastatų (Zvidzė ir Tolkmickas) rekonstrukcijas (Rimantienė, 1995, p. 24, 26; Лозе, 1988, c. 21; Ванкина, 1970, c. 38, 126; Гуркина, 1967, c. 165; 1996, c. 143).

Tokį nedidelį rekonstrukcijų skaičių sąlygoja tai, kad randama medžiaga informacijos suteikia tik apie pastato formą (jei nekalbėsime apie pastatus su įgilinta asla), jo santykį žemės paviršiaus atžvilgiu. Bet jei nėra stulpaviečių pėdsakų, nieko negalima pasakyti apie antžeminę pastato dalį. Dažnai ji rekonstruojama remiantis tik etnografinę medžiaga.

Etnografinės paralelės kaip atsparos taškas gali būti panaudojamos ne tik rekonstruojant atskiras konstrukcijos detales. Pirmykščių tautų pastatai ir jų raidos analizė gali padėti suprasti esminius konstrukcijos principus. Visgi rekonstrukcijos yra interpretacija, o ne pastatų atkūrimas. Dėl šios priežasties ne visos rekonstrukcijos, matyt, atitinka buvusius pastatus. Pavyzdžiui, Kubilėlių gyvenvietės 2-ojo pastato planą lyginant ir rekonstruoto pastato sienų bei koridoriaus (išėjimo) kontūrus, matyti, kad neatitinka ribos. Koridorius turėtų būti ne per vidurį, bet arčiau šiaurės rytinės pastato sienelės. Jei koridorius eitų viduriu, pastato proporcijos turėtų būti kiek kitokios nei matome rekonstrukcijoje.

Rekonstruojant pastatus vienas svarbiausių dalykų yra konstrukcijos principas. Suprasti atskirų pastato dalių konstrukciją padeda etnografinė medžiaga, taip pat eksperimentinė archeologija. Vakarų Europoje jau seniai pastatus bandoma rekonstruoti ne tik popieriuje, bet ir juos atstant; pastatų statyba gana plačiai paplitusi eksperimentinėje archeologijoje.

Tuo tarpu Lietuvoje ir aplinkiniuose kraštuose tokių aptariamo laikotarpio rekonstrukcijų kol kas neturime. Galima paminėti 2000 m. Aukštaitijos nacionaliniame parke, Palūšėje LII organizuotą projektą „Neolitinis kaimas“. Jo metu, remiantis tiek archeologine medžiaga, tiek kaimyninių kraštų analogijomis bei rekonstrukcijomis, buvo pastatytas ilgasis pastatas (4 pav.). Tačiau reikia paminėti, jog pastatas buvo statytas naudojantis šiuolaikiniais darbo įrankiais. Be to, jis nepatikrintas laiko ir neišbandytas kaip gyvenamasis būstas. Gali būti, kad kai kurios šio pastato konstrukcijų detalės yra visiškai nevykusios ir/ar nepagrįstos. Todėl kiek patikimos tokios rekonstrukcijos, sunku pasakyti. Tačiau jos padeda geriau suprasti konstrukcijų bei statybos principus.

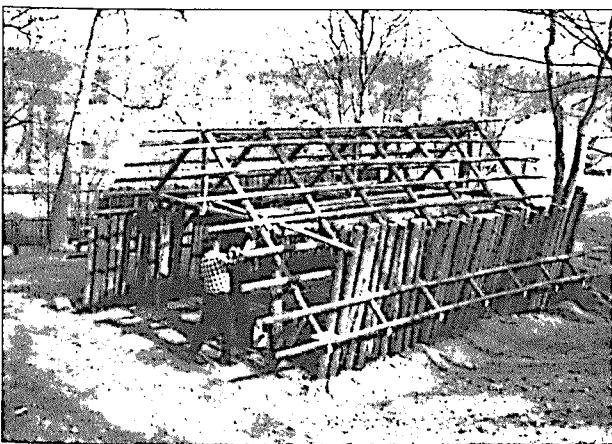
EKONOMINIAI, SOCIALINIAI– DEMOGRAFINIAI VEIKSNIAI

Vieni pagrindinių faktorių, lėmusių pastatų savybes bei visos gyvenvietės struktūrą – socialinis (socialinė sistema bei visuomenės struktūra) ir ekonominis (ūkinė veikla) veiksniai, neabejotinai turėję įtakos pastatų tipui, formai, dydžiui bei kitiems požymiams.

Ekonominiai veiksniai. Tyrinėtojai laikosi pozicijos, jog nuo bendruomenių naudojamo ekonominio modelio turėjo priklausyti tiek gyvenviečių sezoniškumas, tiek pastatų konstrukcijos ypatumai (Brazaitis, 2003š, p. 27; Зализняк, 1991, с. 125). Galbūt dėl minėtų priežasčių akmens amžiaus laikotarpio gyvenvietėse randama skirtingos konstrukcijos pastatų.

Etnografinė medžiaga rodo, jog visų gamtinių-klimatinių zonų medžiotojai neįsikurdavo pastoviose, visus metus naudojamose gyvenvietėse, visos jų stovyklos buvo sezoninės (Зализняк, 1991, с. 125–130). Vasarą jie gyveno lengvuose skirtingos konstrukcijos palapinėse, šalaso tipo būstuose prie vandens, vertėsi žvejyba bei medžiokle. Žiemą apsistodavo aukštesnėse ir sausesnėse vietose pusiau žeminėse, daugiausia vertėsi medžiokle miške. Stovyklavietes akmens amžiaus medžiotojai keisdavo mažiausiai du kartus per metus priklausomai nuo metų laiko, o kartu ir prasimaitinimo pobūdžio: pagrindinis jų prasimaitinimo šaltinis žiemą būdavo medžioklė, vasarą prisidėdavo dar ir žvejyba. Taigi šiltuoju metų laiku jie keldavosi arčiau žuvingų vietų.

Įvardytiems teiginiams argumentuoti kaip pavyzdys paminėtinas palapinės tipo būstas, rastas Žeimenio 1-oje gyvenvietėje (Girininkas, 1997, p. 17). Yra žinoma, kad Žeimenio 1-os gyvenvietės pastate buvo trys židiniai. Tai rodytų, kad šis būstas greičiausiai buvo skirtas gyventi

4 pav. Ilgojo pastato statymo eiga. Palūšė. V. Juodagalvio nuotr.

žiema. Tuo tarpu lengvos konstrukcijos pastatų, skirtų gyventi šiltuoju metų laiku, Lietuvos akmens amžiaus gyvenvietėse pėdsakų nepastebėta. Yra žinoma, jog Rytų Baltijos regione lengvos konstrukcijos pastatai paprastai būdavo apskrito ar ovalo plano, paprastai – kūgio formos palapinės. Tokių statinių liekanos žinomos Šukinės duobelinės keramikos kultūros Sarnatės gyvenvietėje (Ванкина, 1970, c. 75–85, 126).

Nemažą pastatų dalį sudaro pusiau žeminės. Nors neatmetama galimybė, kad tokie pastatai naudoti ir vasarą, bet akivaizdu, kad įgilinimo į žemę principas naudotas siekiant juos apšiltinti. Galima paminėti kelis pastatus, kurių atskiros konstrukcijos detalės rodo, kad juose greičiausiai buvo gyvenama žiemą. Tai – Pakretuonės 3-ios gyvenvietės pusiau žeminės tipo pastatas su viduje esančiu iš akmenų sukrautu židiniu. Tokia įranga, matyt, turėjo sulaukyti šilumą pastato viduje.

Kubilėlių gyvenvietės 2-as pastatas buvo su 3 m ilgio įgilintu priearu (Juodagalvis, 1992, p. 39), kurio paskirtis greičiausiai buvo apsaugoti gyvenamąjį būstą nuo šalčio įeinant ir išeinant. Įgilinto koridoriaus pėdsakai, atrodo, pastebėti ir Katros 2-oje gyvenvietėje (Brazaitis, Girininkas, 2000š, p. 12–13). Glubių 1-os gyvenvietės pastate rasti dviejų (po vieną atvirą ir su akmenų konstrukcijomis) tipų židiniai rodytų, kad jame buvo gyvenama tiek vasarą, tiek žiemą.

Nors etnografinė medžiaga rodo, kad kai kurios žvejų bendruomenės laikėsi sezoninio gyvenimo būdo (Ильина, Федорова, 2000, c. 95), bet neatmetama galimybė, jog sudėtingesnės konstrukcijos antžeminiai pastatai jau galėjo būti skirti ilgesniam ar nuolatiniam naudojimui. Neolito laikotarpiu bendruomenės, kurių pagrindinis prasimaitinimo šaltinis buvo žvejyba, galėjo būti sėslesnės nei medžiotojų bendruomenės.

Su ekonominiiais pokyčiais neabejotinai yra susijęs ilgųjų pastatų atsiradimas. Pradedami statyti didesni pastatai su vidinėmis pertvaromis arba su priestatais (Latvijoje – Zvidzė, Lietuvoje – Nida, Šarnelė, Kretuono 1). A. Girininko manymu, šių pastatų konstrukcija buvo perimta iš Piltuvėlinių taurių kultūros (Girininkas, 2000b, p. 15). Ilgieji pastatai, manoma, įgauna dvejopą paskirtį: viena jų dalis galėjo būti gyvenamoji, kita – skirta gyvuliams laikyti. Jei sulauktų tyrinėtojų aiškesnio patvirtinimo, toks teiginys galėtų liudyti socialinių ir ekonominių santykių pokyčių Lietuvos teritorijoje prielaidas, taptų svariu argumentu, kodėl pasirinktas sėslus gyvenimo būdas.

Sprendžiant pagal pastatų statymo būdą, galima kalbėti apie dvi skirtingas žmonių grupes: judresnes, t. y. labiau klajoklių būdo, ir sėslnes. Pirmoji grupė, besilaikanti sezoninio medžiotojų ir žvejų (rinkėjų) gyvenimo būdo, įsikūrimo vietą ir būstą keitė priklausomai nuo klimato (me-

tų laiko) ir pasikeitusių ekonominių sąlygų, nors paprastai medžioklės ir žvejybos vietas rinkdavosi gana apibrėžtoje, bendruomenei priklausančioje teritorijoje. Jiems būdingi aukščiau minėti lengvi, greitai surenčiamos konstrukcijos (dalis statinio detalių galėjo būti ir gabenamoms) ir sudėtingesnės įrangos pusiau žeminiai būstai.

Antrajai grupei būdinga pastovesnė gyvenamoji vieta. Reikia paminėti, kad pagal pastatų tipų bei konstrukcijos pokyčius apie ją galima kalbėti tik nuo neolito. Gali būti, jog šiuo laikotarpiu jau (beveik) ištikus metus gyvenama vienoje vietoje ir verčiamasi žvejyba. Pasirenkamos išteklių turtingos vietovės, pavyzdžiui, jūros lagūnų (Šventoji, Nida) ar ežerų (Kretuono, Žeimenio, Biržulio, Pelesos, Dūbos ir kt.) pakrantės. Sudėtingesnės ir tvirtesnės konstrukcijos antžeminiai pastatai, matyt, būdingi šiai grupei. Keturkampio ar stačiakampio plano dvigubomis sienomis pastatuose jau galėjo būti gyvenama ištikus metus.

Kad nevienodos konstrukcijos pastatai buvo būdingi ne vienai, o kelioms skirtingoms žmonių grupėms, rodo tai, kad toje pačioje gyvenvietėje nerasta pusiau žeminių ir antžeminių keturkampio ar stačiakampio formos pastatų.

Socialiniai, demografiniai veiksniai. Nagrinėjant pastatų konstrukciją ir dydį, sunku daryti svaresnes prielaidas ar juo labiau išvadas apie socialinę aptariamo laikotarpio bendruomenių struktūrą. Socialiniai požymiai pastatų konstrukcijoje paprastai atsispindi sunkiausiai.

Yra nuomonių, kad keturkampio plano pastatai gali atspindėti perėjimą prie patriarchato; perėjimas nuo ovalaus prie keturkampio plano pastatų siejamas su indoeuropietizacijos procesu (Gimbutienė, 1996, p. 270–271). Tačiau ši hipotezė paremta Vidurio Europos medžiaga, jos negalima pritaikyti Rytų Baltijos regionui. Keturkampio formos pastatai žinomi jau ankstyvajame neolite (Šaltaliūnė), tuo tarpu ovalūs pastatai randami ir bronzos amžiuje (Samantons). Todėl negalima nubrėžti aiškios perėjimo nuo ovalaus prie keturkampio plano pastatų statybos ribos. Pastatų formą turėjo sąlygoti kitos priežastys. Pavyzdžiui, tai, kad apskrita ar ovali forma statybos požiūriu – paprastesnė.

Nagrinėjant demografinius požymius gali padėti etnografiniai duomenys ar jais remiantis sudaryti teoriniai modeliai. Nustatytas tiesioginis ryšys tarp stovyklos teritorijos ir bendruomenės skaičiaus. Medžiotojų ir rinkėjų bendruomenėse vienam žmogui tenka 6–10 m² stovyklavietės ploto. Pagal paleolito ir mezolito laikotarpio radiinių koncentraciją (vadinamąsias aikšteles) nustatomas jas palikusių žmonių skaičius. Pastebėta, kad vidutiniškai jos atitinka medžiotojų ir rinkėjų mažąją šeimą (6–8 žmonės) (Broadbent, 1979, p. 153; Zalizniak, 1995, p. 115). Naudojant šį modelį turi būti remiamasi visiškai iširtomis stovyklavietėmis. Be to, susiduriama su problema, jog beveik

visose šio laikotarpio stovyklavietėse dažnai randamas ne to paties laikotarpio titnago inventorius, radiniai yra persimaišę; išskirti atskirų aikštelių ribas praktiškai neįmanoma. Be to, šis modelis nelabai tinka pastatų analizei.

Socialinius ir demografinius bendruomenių pokyčius gali rodyti pastatų dydis bei jų skaičius gyvenvietėse. Kaip buvo minėta, akmens amžiaus laikotarpiu pastatai buvo gana standartinio dydžio. Matyt, priklausė nuo jame gyvenusių žmonių skaičiaus. Pusiau žeminėse ir pastatuose su įgilinta asla, matyt, gyveno nedidelės žmonių grupės. Pusiau žeminėse, kurių skersmuo buvo didesnis nei 4 m, galėjo gyventi nuo 1 iki 3 šeimų (nuo 6 iki 18 žmonių) (Зализняк, 1991, c. 125). Šią prielaidą galėtų patvirtinti ir židinių skaičius (Rėkučių 1-os gyvenvietės pusiau žeminėje buvo du židiniai).

Antžeminiuose stulpinės konstrukcijos pastatuose gyvenusių žmonių skaičius neturėtų itin skirtis. Pastatų dydis galėjo priklausyti ir nuo bendruomenės sėsrumo. Vienas iš požymių, pagal kuriuos galima daryti prielaidas apie pastatuose gyvenusių žmonių grupės dydį, gali būti židinių skaičius. Tai, jog kiekviename pastate randama po vieną židinį, tikriausiai rodo, kad pastate turėjo gyventi viena šeima, tuo tarpu pastatuose, turinčiuose kelias patalpas su atskirais židiniais, galėjo gyventi keletas šeimų (Nida, Gluobių 1).

Apie žmonių grupių dydį taip pat galima spręsti pagal pastatų skaičių. Yra duomenų, kad gyvenvietėse pastatai neretai aptinkami grupėmis: nuo 3 (Varėnės 2, Katros 1 ir 2, Kubilėliai, Šventosios 23, Paramėlio 2) iki 12 (Nida). Visgi sunku pasakyti, ar šie pastatai yra to paties laikotarpio, ar juose buvo gyvenama ne vienu metu. Pagal etnografinius duomenis galima pasakyti, kad bendruomenė retais atvejais susiburdavo dėl socialinių veiksnių (švenčių arba susirinkimų), bet archeologinėje medžiagoje tokios grupių susitikimų vietos beveik visiškai neatsispindi. Dalis didelių stovyklų gali būti tik pakartotinių sugrižimų į ankstesnes vietas padarinys. Tačiau apie akmens amžiaus bendruomenių dydį ir bendruomenės grupių komunikacijos pobūdį bei mastą konkrečiau nieko negalima pasakyti.

IŠVADOS

Lietuvoje akmens amžiaus pastatų sistemingo ir detalaus analizavimo galimybes riboja nedidelis išlikusių tokių objektų skaičius, kol kas fragmentiški jų tyrinėjimai. Vertinant akmens amžiaus statinius susiduriama su datavimo problema, bendros metodologijos ir detalios planigrafijos stoka, galimais klaidinančiais veiksniais, ribotomis galimybėmis nustatyti gyvenviečių teritorijos ribas, kai kurių statinių paskirtį.

Lietuvoje akmens amžiuje buvo žinomi šie statinių tipai: įgilinti (pusiau žeminės ir pastatai su įgilinta asla),

antžeminiai (lengvos konstrukcijos, karkasiniai ir sudėtingesni, stacionarūs), poliniai statiniai. Išskirtinos trys vyraujančios glaudžiai susijusių matmenų (formos ir dydžio) pastatų grupės: nedideli (iki 20 m², ovalaus ir netaisyklingo plano, dažnai – įgilinti pastatai), vidutinio dydžio (apie 30–40 m², būdingas antžeminiams stačiakampio ar keturkampio formos pastatams), dideli ir labai dideli (nuo 45 iki 96 m² – ilgieji pastatai).

Chronologiniu požiūriu nepastebima itin staigių statybos pokyčių. Įgilinti pastatai, kurie galėjo būti vienas pagrindinių pastatų tipų, randami tiek mezolito, tiek vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Antžeminiai lengvos konstrukcijos būstai buvo naudojami visame akmens amžiuje. Didesnės statybos pokyčiai pastebimi neolite. Šiuo laikotarpiu, ypač viduriniuoju ir vėlyvuuoju neolitu, datuojamoje gyvenvietėse suintensyvėja sudėtingesnės stulpinės konstrukcijos pastatų statyba. Atsiranda nauji statinių tipai: poliniai pastatai. Šiems pokyčiams neabejotinai didelę reikšmę turėjo pasikeitęs ekonominis modelis, o kartu ir prasimaitinimo pobūdis bei gyvenimo būdas.

Norint suprasti statybos principus, reikia detalios planigrafinės, pastatų konstrukcijų analizės. Jos nesant, žinios apie akmens amžiaus pastatus kol kas dar labai fragmentiškos, ką rodo ir rekonstrukcijų skaičius.

PADEKA. Nuoširdžiai dėkoju dr. V. Juodagalviui ir dr. E. Šatavičiui už galimybę pasinaudoti nepublikuota medžiaga.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Binford L. R., 1988 – In Pursuit of the Past. Decoding the Archaeological Record. London, 1988.

Bjerck, H. B., 1990 – Mesolithic Site Types and Settlement Patterns at Vega, Northern Norway // Acta Archaeologica. Munksgaard, 1990. Vol. 60 – 1989, p. 1–32.

Blankholm H. P., 1987 – Maglemosian Hutfloors: an Analysis of the Dwelling Unit, Social Unit and Intra-site Behavioural Patterns in early Mesolithic Southern Scandinavia // Mesolithic Northwest Europe: Recent Trends. Sheffield, 1987, p. 109–120.

Bokelmann K., 1989 – Eine mesolithische Kiefernritzenmatte aus dem Duvenseer Moor // Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Neumünster, 1985. Bd. 46, p. 17–21.

Brazaitis Dž., 2003š – Rytų Lietuva neolito ir bronzos amžiaus sandūroje (daktaro disertacija). Vilnius. LIIR. F. 6–98.

Brazaitis Dž., Girininkas A., 2000š – Katros 2-osios gyvenvietės tyrimai 1998 metais ataskaita. Vilnius. LIIR. F. 1, b. 3689.

- Broadbent N.**, 1979 – Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden. Uppsala, 1979.
- Butrimas A.**, 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje Daktariškės neolito gyvenvietė. Katalogas. Vilnius, 1982.
- Butrimas A.**, 1984š – Biržulio sąsmaukos mezolito stovykla ir neolito gyvenvietė. 1984 m. tyrinėjimų dienoraštis. Vilnius. LIIR. B. 1165.
- Butrimas A.**, 1986š – Kulniko neolito gyvenvietės (Telšių raj., Varnių apyl., Karkliškių km.) tyrinėjimų ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 1285.
- Butrimas A.**, 1996 – Šarnelės neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 174–191
- Butrimas A.**, 1998 – Biržulio baseino ir Žemaičių aukštumos akmens amžiaus tyrinėjimų apžvalga // LA. Vilnius, 1998. T. 15, p. 107–131.
- Fischer A.**, 1993 – Mesolithic inland settlement // Digging into the Past. 25 years of Archaeology in Denmark. Aarhus, 1993, p. 58–63
- Galiński T.**, 2002 – Społeczeństwa mezolityczne. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII–IV tys. p. n. e. na terenie Europy. Szczecin, 2002.
- Gimbutienė M.**, 1996 – Senoji Europa. Vilnius, 1996.
- Girininkas A.**, 1979š – Kretuono I gyvenvietės (Švenčionių raj.) 1978 ir 1979 m. tyrinėjimų ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 692.
- Girininkas A.**, 1986 – Žemaitiškės 3-čios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986, p. 7–9.
- Girininkas A.**, 1988 – Pakretuonės 3-čia gyvenvietė // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 7–10.
- Girininkas A.**, 1992š – Pakretuonės 3-čios gyvenvietės, Švenčionių raj. Švenčionėlių apyl., 1992 m. tyrinėjimo ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 2078.
- Girininkas A.**, 1993š – Pakretuonės 4-os gyvenvietės tyrinėjimai 1993-čiais metais. LII rankraštynas. Reškutėnai, 1993. B. 2182.
- Girininkas A.**, 1994 – Tyrinėjimai Kretuono apyžerėje // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 10–12.
- Girininkas A.**, 1994š – Pakretuonės 4-os gyvenvietės tyrinėjimų 1994 metais ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 2419.
- Girininkas A.**, 1997 – Žeimenio 1-oji gyvenvietė // Kultūros paminklai. Vilnius, 1997. T. 4, p. 16–36.
- Girininkas A.**, 1998 – Žeimenio ežero 1-osios gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 11–14.
- Girininkas A.**, 2000a – Katros 1-oji gyvenvietė // ATL, 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 12–14.
- Girininkas A.**, 2000b – Rytų Pabaltijo neolito – senojo žalvario amžiaus ūkinio ir visuomeninio gyvenimo modelis // LIM, 1999. Vilnius, 2000, p. 5–25.
- Girininkas A.**, 2002 – Pakretuonės 1-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 2002. T. 23, p. 187–196.
- Girininkas A., Brazaitis Dž.**, 2001 – Žemaitiškės 2-oji gyvenvietė // ATL 2000 metais. Vilnius, 2001, p. 8–10.
- Girininkas A., Brazaitis Dž.**, 2002 – Žemaitiškės 2-oji gyvenvietė // ATL 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 12–16.
- Girininkas A., Daugnora L.**, – Reindeer migration routes and distribution in the Late Glacial in Lithuania // Archaeologia Baltica, T. 7. Ruošiama spaudai.
- Holm J.**, 1996 – The Earliest Settlement of Denmark // The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 24. Stockholm, 1996, p. 43–59
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1960 – Pirmykščiai būstai Samantonyse // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Kaunas, 1960. T. 1, p. 56–65.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1963š – Netiesų km. stovyklos, Merkinės apyl., Varėnos raj. 1962–1963 m. tyrinėjimai. Vilnius. LIIR. B. 288.
- Juodagalvis V.**, 1988š – Gedupio (Šakių raj.) gyvenvietės 1988 m. tyrinėjimų ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 1555.
- Juodagalvis V.**, 1992 – Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 34–56.
- Juodagalvis V.**, 1994 – Seniausios statybos pėdsakai Užnemunėje // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius, 1994, p. 34–45.
- Juodagalvis V., Marcinkevičiūtė E.**, 2004 – Varėnės 10-oji senovės gyvenvietė // LA. Vilnius, 2004. T. 25, p. 79–108.
- Lang V.**, 1999 – Pre-Christian History of Farming in the Eastern Baltic Region and Finland: A Synthesis // Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. Belgium, PACT 57 Rixensart, 1999, p. 359–370.
- Malmer M. P.**, 1991 – Social space in Alvastra and other pile dwellings // Social Space Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements, ed. by Grøn O., Engelstad E. and Lindblom I. Odense, 1991, p. 118–122.
- Ostrauskas T.**, 1994š – Šaltaliūnės akmens amžiaus gyvenvietė (Švenčionių raj., Švenčionių apyl.) 1993 m. tyrinėjimų ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 2385.
- Ostrauskas T.**, 1997š – Varėnės 2-os akmens amžiaus

gyvenvietės žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų 1996 metais ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 2695.

Ostrauskas T., 1998š – Varėnės 2-os senovės gyvenvietės archeologinių tyrinėjimų 1997 metais ataskaita. Vilnius. LIIR. F. 1, b. 2929.

Ostrauskas T., Girininkas A., 1993š – Šaltaliūnės akmens amžiaus gyvenvietė Švenčionių raj., Švenčionių apyl., 1992 m. tyrinėjimų ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 2232.

Ostrauskas T., – Paramėlio 3C gyvenvietė // ATL 2002 metais. Ruošiama spaudai.

Petersen P. V., Johansen L., 1996 – Tracking Late Glacial reindeer hunters in eastern Denmark // The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 24. Stockholm, 1996, p. 75–89.

Rimantienė R., 1969š – Ežerynų, Alytaus raj., akmens amžiaus stovyklų tyrinėjimų 1964 m. ataskaita. Vilnius. LIIR. B. 285.

Rimantienė R., 1979 – Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1979. T. 1.

Rimantienė R., 1980 – Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1980. T. 2.

Rimantienė R., 1989 – Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius, 1989.

Rimantienė R., 1992a – Šakės – neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 16–34.

Rimantienė R., 1992b – The Neolithic of the Eastern Baltic // Journal of World Prehistory. New York, 1992. Vol. 6, No. 1, p. 97–142.

Rimantienė R., 1995 – Lietuva iki Kristaus. Vilnius, 1995.

Rimantienė R., 1996a – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996. 2-as leidimas.

Rimantienė R., 1996b – Šventosios 6-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 83–173.

Rimantienė R., 1999 – Margių 1-oji gyvenvietės // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 109–170.

Rimantienė R., 1999 – Pelesos Paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 79–107.

Saltsman E. B., 2004 – The Settlement Pribrezhnoye // LA. Vilnius, 2004. T. 25, p. 135–156.

Šatavičius E., – Paramėlio 2-oji gyvenvietė // ATL 2002 metais. Ruošiama spaudai.

Šatavičius E., 1996 – Akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai Žeimenos baseine // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 30–34.

Šatavičius E., 1996š – Rėkučių 1-os akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai 1995 m. LII rankraštynas. Vilnius, 1996. B. 2707.

Šatavičius E., 1997š – Sudotos 2-os akmens amžiaus ir Sudotos senovės gyvenvietės bei Sudotos IV pilkapyno archeologiniai tyrinėjimai 1997 metais ataskaita. Vilnius. LIIR. F. 1, b. 2964.

Šatavičius E., 1999š – Sudotos 2-os akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai 1999 m. Ataskaita. Vilnius. LIIR. F. 1, b. 3394.

Strömberg M., 1992 – A Concentration of Houses from the Late Neolithic / Early Bronze Age at Hagestad // Papers of the Archaeological Institute University of Lund 1991–1992. Lund, 1992. Vol. 9, p. 57–89.

Tesch S., 1992 – House, farm and village in the Köpinge area from Early Neolithic to Early Middle Ages // The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work Research in a South Swedish Rural Region. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. No. 19. Lund, 1992, p. 283–344.

Whittle A., 1996 – Europe in the Neolithic. The creation of new worlds. Cambridge, 1996.

Zagorska I., 1996 – Late Palaeolithic Finds in the Daugava River Valley // The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 24. Stockholm, 1996, p. 263–272.

Zalizniak L. L., 1995 – The Swidrian Reindeer-hunters of Eastern Europe // Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas. Wilkau-Hasslau, 1995. T. 5.

Ванкина Л. В., 1970 – Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.

Гирининкас А., 1990 – Крятуонас. Средний и поздний неолит // LA. Vilnius, 1990. T. 7.

Гуринна Н. Н., 1967 – Из истории древних племен западных областей СССР // Материалы и исследования по археологии СССР. Ленинград, 1967, № 144.

Гуринна Н. Н., 1996 – Нарвская культура // Неолит Северной Евразии. Москва, 1996, с. 136–147.

Долуханов П. М., Микляев А. М., 1990 – О методике исследования озерных свайных поселений эпохи неолита и бронзы на северо-западе СССР // Полевая археология мезолита-неолита. Ленинград, 1990, с. 30–38.

Зализняк Л. Л., 1990 – Социальная структура общества позднелеолитических охотников приледниковой Европы // Каменный век на территории Украины. Некоторые аспекты хозяйства и этнокультурных связей. Киев, 1990, с. 71–81.

Зализняк Л. Л., 1991 – Население Полесья в мезолите. Киев, 1991.

Ильина И. В., Федорова Е. Г., 2000 – Хозяйство // Салымский край. Екатеринбург, 2000, с. 91–138.

Исаенко В. Ф., 1976 – Неолит Припятского Полесья. Минск, 1976.

Калечиц Е. Г., 1990 – Об изучении жилищ каменного века в Посожье // Полевая археология мезолита-неолита. Ленинград, 1990, стр. 93–101.

Козырева Р. В., 1983 – Типы поселений эпохи неолита раннего металла на территории лесной полосы Европейской части СССР // КСИА. Ленинград, 1983. Т. 173, стр. 35–39.

Крайнов Д. А., 1984 – Неолитическое жилище на стоянке Сахтыш // КСИА. Москва, 1984. Т. 177, с. 41–47.

Лозе И. А., 1979 – Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979.

Лозе И. А., 1988 – Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и поздний неолит. Рига, 1988.

Ошибкина С. В., 1978 – Неолит Восточного Прионежья. Москва, 1978.

Панкрушев Г. А., 1978 – Мезолит и неолит Карелии. Ленинград, 1978. Т. 2.

Тимофеев В. И., 1978 – Новые данные по хронологии неолита Юго-Восточной Прибалтики // КСИА. Москва, 1978. Т. 153, с. 35–36.

Традиционное, 1997 – Традиционное жилище народов России: XIX – начало XX в., ред. Чижи́кожа Л. Н. Москва, 1997.

Янитс Л. Ю., 1959 – Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. Таллин, 1959.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

LIM – Lietuvos istorijos metraštis

КСИА – Краткие сообщения Института археологии

BUILDINGS BY DATA FROM STONE AGE SETTLEMENTS IN LITHUANIA

Augustina Grinkevičiūtė

Summary

The analysis of buildings renders a possibility to go deeper into the structure and nature of settlements. However, the small number of remaining objects limits the systematic and detailed analysis of Stone Age buildings in Lithuania. So far their researches were fragmented. Appraisal of Stone Age buildings faces the problem of dating, the shortage of uniform methodology and detailed planigraphy, the eventual misleading factors, the scant means to fix boundaries of settlement territories, their layout and purpose of certain buildings. The knowledge of buildings and their analysis is directly related to development of researches into Stone Age settlements in Lithuania.

In the Stone Age settlements of Lithuania buildings mainly occur of the following types: sunken, above-ground and pile-dwellings.

Sunken buildings make the greatest group of build-

ings found in the Lithuanian settlements. They may be broken down into two groups: semi-earth constructions and constructions with sunken dirt floor.

The finds of recent years show that semi-earth constructions might have been the main type. For a variety of reasons, including methods of investigations, only few of them were fixed in the archaeological material. In Lithuania such buildings were found by threes in Varėna-2, Paramėlis-2, Katra-1, by twos in Pakretuonė-3, by one in Rėkučiai-1, Pakretuonė-4 and Kulnikas settlements. The majority of them represented pits with fireplaces in the center, as in Varėna-2 settlement, not distinguishing by any more complicated design. The elevated part of semi-earth constructions most likely had a framework or post-bearing design, with span- or conical roof. The building of Rėkučiai-1 settlement probably was built by concept of a hut or a tent. Semi-earth walls might have been designed

as well in another way. The elevated part of post-bearing or framework assembly was fortified by stones at the base (the semi-earth construction of Pakretuonė-3 settlement).

Buildings with sunken dirt floor were found in groups by threes in the settlements of Kubilėliai and Katra-2, by twos in Žeimenis-1 and Sudota, by ones in Paramėlis-3C, Pakretuonė-4, Gluobiai-1 and Nida settlements. They differed from semi-earth constructions by their structural arrangement. The very shape of sunken part in the cross-section shows that it could not have occupied the area of the whole building. The buildings should have been larger than the sunken part. The post-sites found beyond the sunken part, as well as fireplaces at borders of the sunken part confirm this assumption. To all appearances, the sunken parts most likely made a portion of building, which was formed by fireplace or farming activities.

The design of buildings with sunken dirt floor was not uniform. There are known constructions of tent-type (Žeimenis Lake-1), with sloping walls and a passageway (Kubilėliai), as well as those of a more complicated post-bearing design, with perpendicular walls and span roof (Gluobiai-1) or pent-roof (Nida).

Elevated buildings were light-weight and rigged up constructions. The frame of such dwellings was made of stakes and barlings. To this group attributable are dwellings of tent- and hut- type. No firsthand remnants of such constructions were found in the Stone Age settlements of Lithuania. That such dwellings really once stood in the settlements, one can judge by concentrations of finds only.

Another group of elevated buildings consists of constructions of a more complicated post-bearing design. Usually they are very similar – of square or rectangular shape, with span roof or hip-roof supported endlong at the center by uprights, in rare cases with pent-roof (Šaltaliūnė) and walls rigged of one row or two rows of straight-hammered posts. Beside square- and rectangular-shaped buildings, in the Late Neolithic settlements sometimes there appear long buildings differing from other elevated buildings both by dimensions, structural arrangement and economical nature.

A new method of construction appeared in the Late Neolithic, namely the pile-dwellings (Žemaitiškės-2). Structurally they are arranged of vertically hammered piles and of a horizontal wooden platform, on which the buildings were constructed. By architecture and shape they should have reminded of other overland buildings, except for their base elevated above the surface of ground.

Beside architecture and type, buildings differed one

from another by shape and size. According to these features, three groups of standard buildings may be distinguished: 1) small buildings with area of up to 20 sq.m., mostly oval- or irregular-shaped sunken buildings, the exception being elevated buildings in Žemaitiškė-3B- and Daktariškė-1 settlements; 2) medium-sized buildings with area of about 30–40 sq.m, such standard area being typical to elevated square- and rectangular-shaped buildings with an exception of buildings in Pakretuonė-4, Gluobiai-1 and Kubilėliai-3; 3) large and very large buildings with total area from 45 to 96 sq.m. including the long buildings with an exception of the Nida building with sunken dirt floor.

From the chronological standpoint, no extremely radical alternation is observed in types of buildings. Sunken buildings (semi-earth constructions and buildings with sunken dirt floor) occur in settlements dated back to both the Early Mesolithic and Late Neolithic. The elevated light-weight dwellings were used during the whole Stone Age. Greater changes in the manner of construction took place in the Neolithic. In this period, in particular in the Middle- and Late Neolithic construction of buildings with a more complicated post-bearing design intensified. New types of buildings appeared, namely pile-dwellings.

Undoubtedly the transformation of economical model, subsistence nature and lifestyle account for new manner of construction and new types of buildings.

Judging by manner of construction of buildings, one may speak about two different groups of population: mobile, i.e. more nomadic and that leading a more sedentary way of life. The first group represented seasonal hunters-fishers (gatherers) who changed places of settlement and a dwelling subject to climatic variations (time of year) and transformed economical conditions. Light-weight and rigged up constructions, as well as semi-earth dwellings of a more complicated fit-out suited them most.

The other group preferred a more constant place for living. It should be noted that only since the Neolithic it is possible to speak about changes in type and design of buildings. It may be that in this period the people used to spend the (almost) entire year in one place living by fishing. They usually selected locations rich in resources, for instance, coasts (Šventoji, Nida settlements) or banks of lakes (of Kretuonas, Žeimenis, Biržulis, Pelesa, Dūba etc.). Most likely the elevated buildings of a more complicated and robust design became to this group of population. The buildings of square or rectangular plan, with double walls were suitable for dwelling the whole year.

The fact that in no settlement both semi-earth constructions and elevated square or rectangular buildings were found evidences that buildings of not uniform design were typical not to one, but to some different groups of people.

Finally we can say that it is necessary to perform the detailed planigraphic analysis of the design of buildings in order to understand the concepts of construction. In its absence the knowledge of the Stone Age buildings will remain rather fragmented as before what is shown by the number of reconstructions.

LIST OF TABLES

Table 1. Ratio of buildings (and post-sites), fireplaces and farming pits in the settlements.

Table 2. Distribution of finds in the Paleolithic and Mesolithic settlements.

Table 3. Types, dimensions and shapes of buildings found in the Stone Age settlements in Lithuania.

Table 4. Paleolithic and Mesolithic flint concentrations (sizes of platforms).

Table 5. Shape and dimensions of fireplaces found in buildings, as well as finds.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Finding-sites of buildings.

Fig. 2. Chronological distribution of buildings.

Fig. 3. Length-width ratio in buildings of the Late Neolithic.

Fig. 4. Process of construction of a long building.